

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt : 54 Nisan-Haziran 1999 No : 2
AYRI BASKI

*KEMALİZM, İSLAMCILIK,
KÜRESELLEŞME
(TÜRKİYE'DE "YÜCE SADAKAT ODAĞI"
KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER)*

Prof. Dr. Baskın ORAN

Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme

(Türkiye'de "Yüce Sadakat Odağı" Kavramı Üzerine Düşünceler)

Prof. Dr. Baskın Oran

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öğretim Üyesi

...

Özet

Türkiye, Kemalist "yukarıdan devrim"le birlikte, feodalizmden ulusal kapitalizme geçiş yapmıştır. Bunun sonucunda tutunum ideolojisi de değişmiş ve İslam'ın "Tanrı" olarak belirlediği "yüce sadakat odağı"nın yerine milliyetçi ideolojinin (Kemalizm'in) "Ulus" kavramı geçmiştir.

Devrim aşağıdan yapılamadığı için, bu "ulusu inşa" süreci tamamlanamamıştır. Feodalizmin üst yapısının kalıntıları özellikle çok partili dönemle birlikte direnmeye, hatta İmam-Hatiplerde yetişen yeni karşı-seçkinler aracılığıyla devlet kadrolarını ele geçirmeye başlamıştır. İslam'ın dünyadaki gelişmelerinin de yanısıra Türkiye'de özellikle 12 Eylül darbesinden sonra güçlenen İslamcı akımı, Kemalizm'in yüce sadakat odağı Ulus'un yerine iktidarın kaynağı olarak Tanrı kavramını geçirmeye başladığı izlenimini vermektedir.

Oysa, İslamcı akımın aldığı oylar, esas olarak, küreselleşmenin getirdiği fukaralaşmayı protesto eden oylardır. Bunun yanısıra, hem başat sivil ve askeri bürokrasi İslam'a dönüşe çok karşıdır, hem de daha önemlisi, egemen sınıf büyük burjuvazi uluslararası kapitalizme yani küreselleşmeye eklenmek istediğinden, bir geriye gidişe izin vermeyecektir.

Kemalism, Islamism and Globalization: Thoughts on the "focus of supreme loyalty" in Turkey.

Abstract

Turkey made a transition from feudalism to national capitalism through the "revolution from above" of Kemalism after 1923. As the cohesion ideology Islam and its "focus of supreme loyalty" (God) were replaced by Kemalism and its "Turkish Nation".

After the advent of the multi-party regime in 1950 reaction followed and the remnants of Islam were revived in this incomplete nation-building environment. Preacher schools began to produce a "counter elite" that influenced very much the State apparatus because Islamist political parties obtained high percentages in the elections.

However, there is no real danger of going back to Islam for two reasons: Firstly, votes obtained by the Islamist parties are rather protest votes of masses impoverished by the economics of globalization. Secondly and more importantly, the big bourgeoisie will not allow a return to Islam because it wants to articulate to the "New World Order", globalization.

Therefore, Kemalism's "Turkish Nation" as the focus of supreme loyalty is threatened not by Islam, but by the globalization.

Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme

(Türkiye'de "Yüce Sadakat Odağı" Kavramı Üzerine Düşünceler)

Günümüz Türkiye'sindeki toplumsal sadakat odağı sorunuyla ilgili bu makalede, bu açıdan, Cumhuriyet'in ilanından bu yana ülkemizdeki milliyetçilik, İslamcılık ve küreselleşme ilişkilerini incelemek istiyorum.

"Ulus-sonrası devlette sadakat", çok yeni bir konudur. Bu nedenle, işin başında, birtakım süreçlere ve genel kavramlara kısa bir göz atmak ve bu arada da birtakım varsayımlar ileri sürmek gerekiyor.

1- GİRİŞ: SÜREÇLER, KAVRAMLAR, VARSAYIMLAR

Sadakat, daha doğrusu Yüce sadakat Odağı (YSO), belli bir toplumdaki bireylerin, bir bütün oluşturmak üzere etrafında birleşmeye karar verdikleri en yüce kavramdır.

YSO'nun anlamını tam olarak saptayabilmek için 1) Bu kavramın formüle edilme sürecini dikkatle izlemek ve bu süreçte yer alan kavramları tanımlamak; 2) YSO'nun niteliklerini belirlemek gerekiyor.

Süreç ve Kavramları:

Bu sürecin başlangıç noktası, belli bir sosyo-ekonomik düzenin temeli olan Üretim Biçimi (ÜB) kavramıdır.

Her ÜB bir Ekonomik Pazaryeri'nde gerçekleşir. Her seferinde yeni (ve daha gelişmiş) bir ÜB ortaya çıktığında alanı genişleyen bu toprak parçası, insanların "Vatan" dediği yerdir. İnsanlar bu sınırları her seferinde değişen (genişleyen) toprak parçasını vatanları sayarlar, çünkü tüm sosyo-ekonomik faaliyet (yani, özetle, yaşamın ta kendisi) bu toprak parçasının sınırları içinde cereyan eder.

Her yeni ÜB kendi Tutunum İdeolojisini (Tİ) ortaya koyar. Tİ, toplumun başat grubunun ya da egemen sınıfının¹, kendi değerler ve çıkarlar bütünü içinde, toplumu güçlü bir biçimde birarada tutmak için formüle ettiği ana ideolojidir².

Yeni bir Tİ ortaya çıktığı zaman, toplumun bu ideolojinin verilerine göre yeniden örgütlenmesini sağlamak için, yeni bir YSO ortaya atılır. Bu süreç şöyle formüle edilebilir: Yeni ÜB → Yeni Tİ → Yeni YSO.

Burada şu da unutulmamalıdır ki, her YSO bir "kurum" tarafından desteklenecek, bu kurum da söz konusu başat grup/egemen sınıf tarafından temsil edilecektir.

Bu süreci somutlaştırabilmek için, Osmanlı İmparatorluğunun ve özellikle de Türkiye Cumhuriyetinin ayrılmaz parçası olduğu Avrupa tarihini ortaçağdan günümüze ele alalım (bkz Tablo 1)³.

Ortaçağdan Buyana Tutunum İdeolojisi ve Yüce Sadakat Odağı

<u>Temsil Eden</u>	Kilise (Ruhban/ Aristokrasi)	Parlamento (Burjuvazi)	Komünist Parti (Nonenklatura)	?
<u>Yüce Sadakat Odağı</u>	Tanrı	Ulus	Emek	? (Birey ?)
<u>Tutunum İdeolojisi</u>	Din	Milliyetçilik	Proletarya Enternasyo- nalizmi	?
<u>Ekonomik Pazaryeri ("Vatan")</u>	Malikâne	Bağımsız Ulusal Devlet	Proleter Devlet	Dünya
<u>Üretim Biçimi</u>	Feodalizm	(Ulusal) Kapitalizm	Komünizm	Uluslararası Kapitalizm (Küreselleşme)

Evre

1

2

2a

3

- 1 "Başat Grup" kavramı sınıfsız yada sınıfları henüz tam oluşmamış toplumlar için, "egemen sınıf" kavramı da "modern" sınıf toplumları için kullanılmıştır.
- 2 Her tutunum ideolojisi topluma egemen olan grup yada sınıf tarafından formüle edilmekle birlikte, aynı zamanda kitlelerin gereksinme ve beklentileri için kabul edilebilir çözümler de getirmek zorundadır.
- 3 Bu toplumun soldan ikinci sütunun oluşturan birinci aşamasında, "doğu toplumları"nın, özellikle de Osmanlı İmparatorluğunun özellikleri ayrıca dikkate alınmalıdır. Yani, hem burada "Kilise" kavramının olmadığı ve o zamanki Batı'nın tersine güçlü bir Devlet'in parçalanmış bir Din'i denetim altında tuttuğu, hem de Doğu feodalitesinin yine Batı'ya oranla bir pre-feodal düzen olduğu hesaba katılmalıdır.

Bu tablo şöyle açıklanabilir:

Feodal düzen Karanlık Çağların küllerinden doğdu. Bu dönemi Vandal saldırılarından özellikle kale misali manastırları sayesinde ayakta kalarak atlatan Kilise, çaresiz kitlelerin tek sığınağı olduğundan, bağışlar ve miraslar sonucu büyük servet (özellikle, toprak) sahibi oldu. Diğer yandan Ruhban, zamanın biricik "ileri teknoloji" bilgisine, yani Latince okuma ve yazmaya sahip tek unsurdur. Bu nedenle ortaçağda Kilise feodal beylerin en büyüğü olarak ortaya çıktı ve doğal olarak Tl'yi o saptadı: Din⁴.

Feodalizm'de Din YSO olarak Tanrı'ya işaret etti. Tanrı tabii ki Kilise kurumu tarafından temsil ediliyordu. Kilise de, pratikte esas olarak Ruhban (kendileri de birer feodal bey olan din adamları) ve ayrıca feodal aristokrasi tarafından temsil edilmekteydi (Tablo 1, Evre 1).

ÜB Feodalizm'den (mutlakiyetçi krallığın ekonomik doktrini olan) Merkantilizm'e⁵ dönüşünce Pazaryeri çok büyüdü. Çünkü ticaret Malikâne'nin sınırlarını aşmış, Mutlakiyetçi Krallık denilen topraklara yayılmıştı. (Zaten Kral'ın diğer feodal beyleri ortadan kaldırarak mutlakiyetçi krallığı kurmasına Burjuvazi Pazaryeri genişleyecek diye yardımcı olmuştu).

"Toprak" (*territory*) kavramında meydana gelen bu radikal değişiklik, tarihte her zaman olduğu gibi, insanların zihniyetinde büyük değişiklikler yaptı. Artık ticaretin krallığın en ücra noktalarına kadar ulaşması sonucu, kaçınılmaz olarak önce ortak bir dili, sonra da ortak duyguları vs. birlikte götürdü. Malikâne yerine insanlar artık bütün krallığı "vatan" olarak tanımlamaya başladılar.

Aydınlanma'nın akılcı ilkelerinin 17. Yüzyılda egemen olduğu bu ulus inşa sürecinde bir an YSO Prens tarafından doldurulmuş gibi gözükse de (Hobbes'un iyi hükümdarı Leviathan hükmetme gücünü artık Tanrı'dan almıyordu), Merkantilizm'den Kapitalizm'e geçişle birlikte, son ve en önemli baklasını Rousseau'nun oluşturduğu bir filozoflar zinciri bu makama sonunda Ulus kavramını oturttu. 1789'daki Devrim ateşinin yardımıyla, Tl makamına

4 Ayrıca akılda tutulmalıdır ki Din (Hristiyanlık), feodal birimlere ("malikâne") ayrılmış ve muazzam biçimde parçalanmış ortaçağ toplumunun tek ortak paydasıydı ve bu açıdan da kitlelerin tutunum gereksinmesine cevap veriyordu.

5 Basitleştirmek amacıyla, Tablo 1'e bu geçiş dönemi alınmamıştır. Bu geçiş evresinin üretim biçimi artık merkantilizm (ticaret kapitalizmi), ekonomik pazaryeri (daha sonra "ulusal devlet" adını alacak olan) mutlakiyetçi krallık, yüce sadakat odağı da (artık Kilise'nin etkisinden özerkleşen) Prens'dir. Zaten, Hobbes, (1588-1679) *Leviathan*'da bunu anlatır. Aslına bakılırsa, Kilise'nin etkisi Napoléon döneminde bile söz konusu olacak, Papa Napoléon'a imparatorluk tacını eliyle giydirmek isteyecek, ama imparator tacı onun elinden alıp kendi başına kendisi koyacaktır.

Milliyetçilik geçti⁶. XVI. Louis giyotine yollanınca, ulus Ulusal Parlamento tarafından temsil edilmeye başlandı. Tabii, pratikte YSO'yu asıl temsil eden, Ulusal Devlet sınırları içinde milliyetçilik sayesinde bir ticaret tekeli kuran Ulusal Burjuvazi idi. Çünkü ulusal parlamentoya ancak belli miktarda vergi ödeyenler seçilebiliyordu. (Tablo 1, Evre 2).

1917'den sonra kimi ülkelerde, YSO'ya Emek faktörünü oturtan yeni bir ÜB ortaya çıktı: Komünizm (Tablo 1, Evre 2a. Bu sütun, dünyada yaygınlık kazanmadığı ve şu anda geçerliliğini yitirmiş gözüktüğü için, diğer sütunların aksine siyah puntolarla değil, beyaz italik puntolarla basılmıştır).

Günümüzde, genellikle "Küreselleşme" olarak anılan yeni bir Tl'nin ortaya çıkmasına tanık oluyoruz: Uluslararası Kapitalizm (Tablo 1, Evre 3)⁷.

6 "Marx'a göre Lenin ne idiyse, Robespierre de Rousseau'ya göre oydu". Bu öykünün çok iyi bir anlatımı için bkz. Royal Institute of International Affairs, *Nationalism, A RIIA Report*, 2. Basım, London, Frank Cass and Co., 1963. Millet'in doğuşu ve milliyetçiliğin ortaya çıkışı hakkında toplu bilgi için ayrıca bkz. Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli*, güncelleştirilmiş üçüncü basım, Ankara, Bilgi, 1997.

7 Küreselleşme günümüzde çok tartışılan bir kavramdır ve bu nedenle; feodalizm, kapitalizm ve komünizm gibi üzerinde oydaşmaya varılmış kavramların aksine, burada üzerinde biraz durulması gerekir. Küreselleşme en kısa ve doğru biçimde şöyle tanımlanabilir: Batı sisteminin altyapısıyla (kapitalizm) ve üstyapısıyla (akılcılık, laiklik, insan ve azınlık hakları, demokrasi, vs.) tüm küreye yayılması. Günümüzdeki (1990'lar), üçüncü küreselleşmedir. Kapitalizmin o zamanki gereksinimlerine cevap verecek biçimde, daha önce iki büyük küreselleşme dalgası yaşanmıştır: 1) 1490'lar küreselleşmesi: Merkantilist dönemin bugün "Sömürgecilik" (koloniyalizm) diye adlandırdığımız olguyla sonuçlanan ticaret politikasının gerektirdiği coğrafi keşifler; ve 2) 1890'lar küreselleşmesi: Sanayi Devriminin tekeli aşamasının doğurduğu gereksinimler (ucuz ve bol hammadde temini, yeni pazarların açılması, sermayenin marjinal verimliliğinin artması için yeni yatırım alanları, fazla nüfusu yollamak için yeni topraklar, vs.) sonucu oluşan Batı yayılması. Birinci küreselleşme doğal olarak zayıftı; ikincisi çok daha güçlü oldu ve üçüncüsü için yolu açtı. İçinde yaşadığımız üçüncü küreselleşme son otuz yıl içinde birbirini izleyen ve tamamlayan üç gelişme sonucu ortaya çıktı: 1) 1970'lerde Çokuluslu Şirketlerin ortaya çıkması; 2) 1980'lerde yaşanan İletişim Devrimi; ve 3) 1990'larda Sovyet sisteminin çöküşü. İlk gelişme pazaryerini tüm küreyi içine alacak biçimde genişletti, ikinci gelişme insanların ülkesi yerine kafalarının fethedilmesini olanaklı kıldı (ve böylece fethetme karşı çıkmak çok zorlaştı), ilk ikisinin birleşmesiyle oluşan üçüncü gelişme de Batı'ya hem siyasal hem de ekonomik uluslararası gelişmeler üzerinde tekeli denetim gücü verdi.

Bu noktada, "toprak" (*territory*) kavramında meydana gelen radikal değişikliğin (yani, pazaryerinin ulusal devletten tüm Dünya'ya kaymasının) bütün insanlar üzerinde meydana getireceği çok önemli iki etkiye bir kere daha dikkat çekmek gerekiyor: 1) Toprak kavramı çok önemli olduğundan artık "vatan" kavramı değişecek ve onun değişmesiyle birlikte belli bir süre sonra birey için bütün herşey değişecek; 2) Avrupa tarihinde yaşanan süreci göstermeye yarayan Tablo 1, en azından Evre 3'ten başlayarak artık aynı zamanda Dünya tarihini de yansıtacak, çünkü küreselleşme tüm dünyayı Batı'nın bir yansıması haline getiriyor.

Diğer yandan, üçüncü küreselleşmenin diğer ikisinden çok büyük bir farkı daha var: Bu küreselleşme de diğerleri gibi Batı'dan çıktı ve dünyayı dönüştürüyor ama, artık herşey o kadar "küresel" oldu ki, şu anda olay Batı dahil tüm dünyada oluşuyor (Singapur, Hong Kong vs.) ve aynı anda diğer yerler kadar Batı'yı da etkiliyor, dönüştürüyor.

Bu Evre 3 hem Evre 2'nin hem de 2a'nın antitezi. Zaten dünyadaki egemen üretim biçimi olan Kapitalizm'in karşısında bir tür "istisnai" üretim biçimi olarak yer almış ve en azından uygulandığı biçimiyle ("reel sosyalizm") kapitalizmden daha ileri bir üretim biçimi sunamamış olan Komünizm, yine en azından şu anda, bir dünya sistemi olmaktan çıkmış durumda. Ulusal Kapitalizm de tüm unsurlarıyla sona erme sürecine girdi: Ekonomide devlet girişimleri, ulusal toprak üzerinde yetki tekeli, kültürel yaşamda milliyetçilik ve hepsinden de önemlisi, YSO olarak Ulus kavramı. Bütün bunların nedeni, toprak kavramının yeniden değişiyor oluşu: Bir zamanlar burjuvaziyi yaratmış olan "ulusal" sınırlar artık onun boğazını sıkıyor. Burjuvazi bu sınırları artık kaldırmak istiyor.

Bu Evre 3 hakkında şu anda bütün bildiğimiz, yeni ÜB'nin Uluslararası Kapitalizm, onun yeni pazaryerinin de tüm Dünya olduğu. Yeni Tİ henüz ortalarda yok ve bu "yeni dünya düzensizliği"nde ortaya çıkması da pek beklenmiyor. YSO Birey'e doğru eğilim gösteriyor, ama onu kimin temsil edeceğini şimdiden söylemek mümkün değil.

YSO'nun Nitelikleri:

1) Önce, şu soruyu halletmek gerekiyor: Niçin "yüce"?

Çünkü her bireyin birden fazla sadakat odağı var. İnsan ailesine, doğduğu yere, işine, mensup olduğu etnik gruba vs. sadakat duyar. Hepsinin üzerinde, insan kendi kendisine "sadakat" duyar, çünkü insanın hayatta kalmasıyla doğrudan bağlantılı olan bireysel çıkar tüm içgüdülerin en temel olanıdır.

Fakat YSO bu türden içgüdülerin sonucuyla karıştırılmamalıdır. YSO'nun Tİ tarafından belirlenen bir kavram olduğu, Tİ'nin de ÜB'nin bağımlı değişkeni olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Bu açıdan, bireyin duyduğu çeşitli sadakatlar insanın alt kimliklerine, YSO da onun üst kimliğine benzetilebilir. Bir insanda alt kimlikler çok sayıda olabilir (zaten, insan ne kadar çok alt kimlik sahibiyse o kadar "gelişmiş" sayılır; diğer yandan, ne kadar az alt kimliği varsa mağara adamına o kadar yakındır). Ama insanın üst kimliği yalnızca bir tanedir ve bu kimlik, alt kimliklerin toplamından yada onların ayrı ayrı her birinden farklıdır⁸.

8 Alt kimlik ile sadakat ve üst kimlik ile yüce sadakat arasında bir diğer simetri daha görmek mümkün: İlk ikisi birincil gruplarla (aile, vs.) ilgilidir; buna "nesnel kimlik" denir ve birey bununla doğar. Oysa "öznel kimlik" diye anılan son ikisi, son tahlilde birey tarafından seçilen/kabul edilen kimliktir ve esas olarak birey için önemli olan biricik kimlik de budur.

2) YSO, tanımı gereği, tek ve biriciktir. Herhangi bir anda birden fazla olamaz⁹.

Toplumdaki YSO'yu tanımlamak için kullanılabilecek en iyi ölçütü ortaya koyan şu soruyu sormak, bu konuyu en kolay biçimde açıklığa kavuşturmamıza olanak verebilir¹⁰: "İktidar yetkisinin kaynağı nedir?"

Bu sorunun yanıtı örneğin "Tanrı" yada "Ulus" olabilir, ama asla bunların ikisi birden aynı anda yanıt olamaz, çünkü birbirlerini ortadan kaldıran kavramlardır¹¹.

YSO aynı anda ancak bir tane olabilir, ama tabii ki Tl'nin değişmesi sonucu değişebilir. Eğer bir toplum içinde bir YSO çatışması hissediliyorsa, o toplum değişme halinde demektir ve mutlaka bunalımdadır. Bu bunalım, yeni Tl topluma yeni bir YSO kabul ettirince sona erecektir. Hatta o zaman bile, toplumun kimi kesimleri ve özellikle de yeni ÜB'den zarar gören kimi toplumsal sınıflar bunalım içinde olmaya devam edecektir¹².

3) Böyle bir bunalım doğduğu zaman, toplumsal evrimin yönü, yani aynı zamanda da YSO'nun gittiği yön, zorunlu olarak ileriye dönüktür. Yani Tablo 1'de soldan sağa doğrudur.

- 9 Aynı durum, bireyin iç dünyası için de geçerlidir. Bir insan aynı anda birçok kavramlara/alt kimliklere birden sadakat hissedebilir (aile, iş, siyasal parti, vs.). Bu aynen, bir insanın birden fazla şapka sahibi olmasına yada aynı anda birden fazla erkeğe/kadına ilgi duymasına benzer. Fakat bir insan ancak bir tek baş sahibi olabilir ve aynı anda bir tek erkeğe/kadına aşık olabilir.
- 10 Bu bağlamda, çağlar boyunca "idam cezası" kavramına bir gözatmak aydınlatıcı olabilir. Günümüze kadar her Tl, kendi YSO'suna yapılan saldırıları ölüm'le cezalandırmıştır. Örneğin "sapkın" diri diri yakılmış, "vatan haini" kurşuna dizilmiş, "halk düşmanı" temizlik sonucu ortadan kaldırılmıştır.
- 11 Din, ulusun oluşturuç öğelerinden biri olabilir ve İsrail'in durumunda olduğu gibi kimi zaman da en önemli öğedir. Fakat bu başka bir şeydir. Parlamentosu için oy verme yoluyla yasaları yapan, İsrail ulusudur. Bu ulusun çoğunluk oyu Yahudi dinini öne çıkaran yasalara artık ihtiyacı olmadığına karar verirse, bu yasaları kaldırmak üzere yeni bir parlamento seçebilir. Ama ulusu yöneten yasaların yapıcısı Yahudilerin Tanrısı, yada daha somut deyimıyla Yahudi Tanrısını temsil eden hahambaşı değildir. Knesset'tir. İkisinin arasındaki fark çok büyüktür. Eğer iktidarın kaynağının Ulus olduğu kabul ediliyorsa halk iktidarı değiştirilebilir ve bunun için seçime gitmek yeterlidir. Ama iktidarın kaynağının Tanrı olduğu kabul ediliyorsa bu yapılamaz. Bu nedenle, teokrasilerde demokrasinin herhangi bir türü olanaksızdır. Diğer yandan, eğer bir parlamento yasaları değiştirir de dinsel yasayı ülkenin yasası olarak ilan ederse, iktidar yetkisinin kaynağı artık Ulus değil, Tanrı olur. İşte bu noktada, tabii ki, 1789 ve 1793 İnsan ve Vatandaş Hakları bildirgelerinde sözü geçen "direnme hakkı"nın devreye girmesi beklenebilecektir, çünkü Tanrı tarafından verilen bu iktidarın başka türlü değiştirilmesi kuramsal olarak mümkün değildir.
- 12 Aynı bunalım durumu bireysel ilişkilerde de geçerlidir: ülkemizde de oynanan *Bridges of Madison County* filminde, kendi sakin ailesi ile yakışıklı yabancı (Clint Eastwood) arasında ne yapacağını şaşırان ev kadınının (Meryl Streep) durumunu anımsayınız.

Bunun nedeni basittir: YSO, ÜB'nin bir fonksiyonudur ve bu durumda iç dinamik¹³ tarafından yaratılan ÜB, tanımı gereği daha gelişmiş bir evreyi temsil eder; bu nedenle de bir geriye gidilmezlik noktasıdır: Daha gelişmiş bir ÜB'yi (kapitalizm) yaşamış olan bir toplum, hiçbir zaman daha geri bir ÜB'ye (feodalizm) ve dolayısıyla onun Tİ'sine ve YSO'suna dönmek istemeyecektir. Demokrasiyi tanımış bir toplum geriye gidip diktatörlükte karar kılmaz. Daha ileri bir aşamadan geri gitmek, ancak istisnai olarak, büyük bir felaket gibi durumlarda söz konusu olabilir¹⁴.

4) Bu makalenin en can alıcı sorusu şudur: YSO'nun dış dinamik¹⁵ tarafından değiştirildiği bir toplum, daha ileri bir evrenin etkisine maruz kalınca ne olur?

Yada, Tablo 1'in terimleriyle söylersek, Evre 1'den Evre 2'ye yukarıdan devrimle geçiş yapan (yani, gerçek bir ulus-devlet aşamasına tam ulaşamayan) bir ülke, Evre 3'ün dinamiklerinin etkisine maruz kalırsa (yani, ulus-devlet aşamasının ötesine geçmek zorunda bırakılırsa) ne olur?

Bu soru hem pratik, hem de kuramsal açıdan önemlidir. Pratik açıdan önemlidir, çünkü Batı dünyası dışında bu durumda çok sayıda ülke vardır. Kuramsal olarak önemlidir, çünkü böyle bir durumda söz konusu ülkeler Din'e, özellikle de İslam'a doğru "geriye gidiş" işaretleri verdiklerinden (Tablo 1'in terimleriyle, Evre 2'de bulunan bir ülkenin, Evre 3'ün etkisiyle karşılaşınca Evre 1'e dönmek istemesi durumu), YSO sürecinin geriye dönmeyeceği varsayımı ciddi sorunla karşılaşmaktadır.

Bu makalenin temel varsayımı, böyle bir gelişmenin iki nedenle olanaksız olduğudur:

- 13 İç dinamik kendini iki yolla ortaya koyabilir: 1) "Aşağıdan devrim". Bu devrimi, siyasal bakımdan egemen sınıf(lar)a karşı, ekonomik bakımdan egemen sınıf(lar) yapar. Örneğin 1789'da Fransa'da burjuvazi aristokrasiye karşı yapmıştır, 2) İngiltere yada Japonya'da olduğu gibi, geçiş daha çok bir evrimle gerçekleşebilir. Bu durumda, birincinin aksine, eski ÜB'nin gelenekleri (üstyapısı) korunur.
- 14 "Mad Max" filmi örnek verilebilir. Kural, hem birey ve hem de toplum için, ileriye doğru evrilmeştir. Örneğin, kocasından kötü muamele gördüğü için boşanan bir kadın, çeşitli nedenlerle perişan olma durumları dışında, asla kendini dövecek bir erkekle evlenmez.
- 15 Dış dinamik de kendini iki biçimde ortaya koyabilir: 1) Söz konusu toplum bir "yukarıdan devrim"le (yani, mevcut ÜB'nin egemen sınıf(lar)ına karşı Batılılaşmış seçkinlerin modernleştirici/Batılılaştırıcı devrimiyle) karşılaşabilir. Bu durumda ÜB en azından işin başında aynı kalır, ama bu seçkinler temsil ettikleri üstün evrenin YSO'sunu empoze etmeye çalışacaklardır (Türkiye). 2) Söz konusu ülke daha üstün bir evreyi (sömürgecilik) temsil eden yabancı bir devlet tarafından işgal edilmiş yada en azından böyle bir devletin yoğun etkisi altına girmiş olabilir (yani sömürgeleşme). Bu durumda ÜB yine en azından işin başında aynı kalacak, ama sömürgeci devletin politikası yada etkisi, ya doğrudan yönetim yada Batılılaşmış seçkinler aracılığıyla, mevcut ÜB'nin YSO'sunu ciddi biçimde tehdit altına alacaktır (Hindistan). Zaten, her iki durumda da , mevcut ÜB yeni ÜB'ye doğru hızla evrilecektir. Yani, alt yapı üstyapı uyumlu hale gelecektir.

Birincisi, yukarıdaki paragraf 3'te de belirtildiği gibi, ÜB'nin gelişme süreci geriye dönüşsüzdür. Dolayısıyla, ÜB'nin bir fonksiyonu olan T1 için de durum aynıdır. İkincisi, T1 ve onun YSO'sunu formüle eden egemen sınıf(lar), küreselleşmenin etkisiyle üstün evreye eklemenecek ve bizzat saptayacağı yeni YSO'ya doğru toplumun "ileri"¹⁶ geçiş yapmasını sağlayacaktır.

Bundan sonraki bölümler Türk tecrübesini inceleyecek ve bu varsayımı test edecektir.

II- KEMALİST DÖNEMDE "TANRI"DAN "ULUS"A GEÇİŞ

Yarı teokratik¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu Mustafa Kemal'in "yukarıdan devrim"iyle Evre 1'den Evre 2'ye geçti.

Kurtuluş Savaşı sırasında Kemalistler, Yunanlılardan çok, daha önemli bir düşmanla çarpışmışlardı: Anadolu'nun her yerinde isyanlar tahrik eden Halife-Sultan'ın orduları¹⁸.

Bu durumda Tanrı'dan Ulus'a geçiş daha Kurtuluş Savaşı bitmeden başladı¹⁹. Bir az gelişmiş ülke milliyetçiliği'nin²⁰ ilk prototipinin ayrılmaz

- 16 Burada "ileri" geçiş sömürge yada yarı sömürge toplumu için mutlaka daha iyi bir yaşam anlamına gelmeyebilir. Zaten, Üçüncü Dünya'nın "çevreleşme"sinin arkasındaki bütün mekanizma budur.
- 17 İslamî düzeni (şeriat) ilgilendiren konularda Halife-Sultan, Şeyhülislam'ın fetvasını almak zorundaydı. İslam hem dünyevi hem de uhrevi alanı düzenlediği için, şeriat neredeyse herşeyi içine alıyordu. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu teokratik olarak nitelendirilemez. İki sağlam nedenden ötürü: 1) Birçok şeriat hükmü ya uygulanmıyor, yada çok nadiren uygulanıyordu. Örneğin Suudi Arabistan ve İran'da bugün bile geçerli olan recm (zina yapanı taşlayarak öldürme) 600 yılda yalnızca iki kez uygulanmış, hırsızların elinin kesildiğine ise hiç rastlanmamıştı. 1839 Tanzimat hareketinden sonra çıkarılan Mecelle, İslam hukuku temeline dayandığı halde, her dinden ve mezhepten insana uygulanmak üzere çıkartılmıştı. Diğer yandan, çok dinli Osmanlı toplumu genel olarak ele alındığında, çok hukuklu düzen "Millet Sistemi" adı altında en azından 1454'ten beri uygulanmıştı. 2) Zaten, fetva makamı olan Şeyhülislam her an Sultan tarafından görevden alınabildiği ve sonra da yeni Şeyhülislam'ın fetvasıyla idam edildiği için, İmparatorluğa teokratik demek çok güçtü. Bu durum da, Osmanlı'nın, birçok açılardan olduğu gibi Din-Devlet ilişkisi açısından Bizans'ın sadık bir kopyası oluşundan geliyordu. Nitekim, Devlet'in Din'e egemen oluşunu ifade eden "Kayzerizm" deyimini Bizans'tan mirastır.
- 18 Bu isyanların bir noktada gerçek bir iç savaş haline dönüşmüş olduğu gerçeğinin yanı sıra, Kurtuluş Savaşında çok önemli olan din öğesi Halife-Sultan'ın tarafındaydı. "Eski teba" olan "İşgalci gâvur"lara karşı durmak kolaydı ama, bugün bile hâlâ kullanılan dinsel ve anti-komünist söylem ("Allahsız Bolşevikler", "gâvur uşakları", "farmason", vs.) üzerine kurulu İstanbul propagandasıyla mücadele etmek daha zordu. Ayrıca Padişah'ın "gönüllü" orduları Ankara'ya karşı Sancak-ı Şerif, Şeyhülislam da M. Kemal'e karşı ölüm fetvası çıkarmıştı.
- 19 Aslında bu süreç İttihat ve Terakki'den beri devam ediyordu. M. Kemal dahil tüm milliyetçi önderlerin mensubu olduğu bu parti, halifelğin kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı hariç, Kemalistlerin milliyetçi ve Batıcı reformlarını 1913'ten itibaren başlatmıştı.
- 20 Emperyalizme tepki olarak ortaya çıkan bu milliyetçilik türü üç amaca/işleve sahipti: 1) Bağımsızlık, 2) Modernleşme (Batılılaşma), ve 3) "Olumlu bir yeni kimlik" inşası. İkinci işlev: a- Siyasal Modernleşme (ulus inşası ve devlet kurma), b- Ekonomik Modernleşme

parçası olan bu süreçte, çoğu askerlerden oluşan Batılılaşmış seçkinler, esas olarak feodal bir toplumda, bir 17. Yüzyıl Aydınlanması atmosferi yaratarak bir "ulus" inşa etmeye giriştiler.

Bu YSO değişikliği, önce ümmet düzeninin temellerini yıkmayı, sonra da bir ulus-devletin temellerini atmayı amaçlayan bir "yukarıdan devrim"le yapıldı ve aşağıdaki zamandizinin izledi:

- 23 Nisan 1920: TBMM'nin açılışı.

- 20 Ocak 1921: Teşkilatı Esasiye Kanununun 1. Maddesi: "Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir²¹. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir".

- 1 Kasım 1922: TBMM kararıyla saltanatın kaldırılması²².

- 29 Ekim 1923: Cumhuriyetin ilanı²³.

- 3 Mart 1924: Aynı günde üç çok önemli girişim: a) Halifeliğin kaldırılması, b) Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması ve bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması, c) Tevhidi Tedrisat Kanunu sonucu medreselerin kapatılması ve tüm eğitimin bugünkü adıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması²⁴.

- 8 Nisan 1924: Şeri mahkemelerin kaldırılması²⁵.

- 30 Kasım 1925: Tekke ve zaviyelerin kaldırılması²⁶.

- 17 Şubat 1926: İsviçre Medeni Kanununun kabulü.

- 1 Temmuz 1926: İtalyan Ceza Kanununun kabulü²⁷.

(kapitalizmle kalkınma), ve c- Kültürel Modernleşme (Batıcı reformlar) olarak ayrılabilir. Üçüncü işlev, birinci işlevle (Batı'dan kurtulmak) ikinci işlev (Batı'yı kucaklamak) arasındaki çelişkinin sonucuydu. Bkz. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 4. Basım, Ankara, Bilgi, 1997.

21 Mustafa Kemal, bugün de TBMM başkanlık divanının üstünde yazılı olan bu mottaki "millet" sözcüğünün ikili bir anlam ifade etmesinden çok yararlanmıştı. Bilindiği gibi, eskiden "ümmet" (dinsel topluluk) anlamına gelen terim, imparatorluğun son zamanlarında, Batı'da ve bugün Türkiye'de kullanılmakta olan anlamıyla "millet"i ifade etmeye başlamıştı.

22 Bu Osmanlı'nın sonuydu. Sultan 17 Kasım'da İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı. Bu, aynı zamanda, dünya ile ahret işlerinin, Saltanat ile Halifeliğin ayrılması demekti ve her ikisini de aynı anda zayıflatı. Yeni halife BMM tarafından seçildi.

23 Bu yalnızca bir "teyit" anlamındaydı, çünkü cumhuriyet, adı konmadan, "ulusal egemenlik" ilan edildiği anda ilan edilmişti.

24 Bu üç önemli hareketin üçü de bir fetvayla değil, TBMM kararlarıyla yapılmıştı.

25 Yukarıdaki girişimlerin hepsi ortodoks (resmî) İslam'a büyük darbe vurdu.

26 Bu, heterodoks (popüler) İslam'a darbeydi.

27 Bu hukuk devrimi çok önemli birtakım değişiklikler amaçlıyordu: İslam hukukuyla bağın kesin biçimde kopartılması; çok-hukuklu Osmanlı hukuk sisteminin sonu; akılcılık, ulusal egemenlik ve kapitalizm üzerine kurulu Avrupa laik hukuk sisteminin kabulü. Ama hukuk devriminin asıl önemi, herşeden önce, Kemalist yukarıdan devrimin toplumsal

– 1 Kasım 1928: Arap alfabesinin terki ve Latin alfabesinin kabulü²⁸.

– 10 Nisan 1928: 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununa 29 Ekim 1923'te eklenen "Türkiye Devletinin dini, dini İslam'dır" hükmü kaldırıldı.

– 23 Nisan 1930: 1935'te Türk Tarih Kurumuna dönüşecek olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu.

– 10 Mayıs 1931: Laiklik, Altı Ok'tan biri olarak Cumhuriyet Halk Fırkasının programına girdi²⁹.

– 12 Temmuz 1932: 1936'da Türk Dil Kurumuna dönüşecek olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu³⁰.

– Şubat 1933: Ezan Türkçe okunmaya başladı.

Din Eğitimi: Yeni cumhuriyet din eğitimi konusunda özellikle anti-klerikaldi. Yani örgütlenmiş dinin üzerinde denetleyici bir baskı kurmuştu.

İlahiyat Fakültesinde öğrenci sayısı 1925'te 284 iken 1926'da 167'ye, 1933'te de 20'ye düştü. Fakülte "öğrenci kalmadığı için" 1941'de kapatıldı. 1924'te 29 tane İmam-Hatip okulu vardı. Bu sayı 1930'da 2'ye düştü ve bu okullar aynı yıl kapatıldılar³¹.

değişme için kullandığı temel araç olmasından geliyordu (Bülent Tanör, *Kuruluş*, İstanbul, Cumhuriyet, 1997, s. 59-64).

28 Ulemanın okuma-yazma üzerindeki tekelini kaldırmaya yönelik bu devrimin temel amacı, Osmanlı kültürel geçmişine bağlı koparmaktır (İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları*, 1923-1938, İstanbul, Cumhuriyet, 1998, s. 106).

29 Laiklik ilkesi, 5 Şubat 1937 değişikliğiyle de anayasaya girecektir. Türkiye'deki laiklik, Devlet'in Din'i (özellikle de örgütlenmiş din'i) denetim altında tutması anlamındadır. Yoksa, ABD'de olduğu gibi "Din ve Devlet işlerinin ayrılması" anlamında değildir.

Din ile Devlet kavramları arasındaki ilişki, doğrudan doğruya, feodal unsurların tasfiyesi kavramıyla ilişkilidir. Bu ilişkileri hiç tanımayan ülkelerde (ör. ABD) devlet dine karışmaz. Tasfiyeyi uzun bir evrim sonucu başarmış olanlarda da dine karşı muamele çok bükülgenlidir (Ör. İngiltere). Çünkü bunların bir korkusu yoktur. Bir altyapı devrimiyle başarmış ama yeterince uzun bir evrimi yaşamamış olan Fransa'da bu bükülgenlik daha azdır ve devlet dine karışır. Örneğin, dinsel simge taşıyan öğrencileri okullara sokmak istemez. Zaten bu ülkede anti-klerikal (kilise karşıtı) yasaların çıkarılması 20. Yüzyılın başına kadar sürmüştür. Bunda, Fransa'nın (ABD ve İngiltere'nin aksine) Protestanlığı değil Katolikliği yaşamış ve onunla daha zorlu bir mücadele vermek zorunda kalmış olmasının da rolü vardır.

Feodaliteyi (ve dinin etkisini) yukarıdan devrimle tasfiyeye girişmiş Türkiye gibi ülkelerde ise devletin dine davranışları bükülgenlikten iyice uzaktır, çünkü korku vardır.

30 Bu iki Cemiyet yeni Türk Ulusunun çok önemli olan tarihsel ve dilsel temellerini atmakla görevlendirildiler. Türk Tarih Kurumunun amacı, İslam-Osmanlı dönemini atlamak ve Türklerin kökenini (Orta Asya'nın göçebe halklarına değil,) eski Anadolu ve Mezopotamya'nın büyük uygarlıklarına bağlamaktır. Türk Dil Kurumunun amacı, dili Osmanlıca'dan arındırmak ve böylece Osmanlı dönemiyle ilişkiyi kesmektir. Bu nedenle, ikisi de yeni tutumun ideolojisi milliyetçiliğin temel kurumları oldular.

31 Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 53, dipnot 67.

Din dersleri 1930'larda kent okullarının, 1939'da da köy okullarının ders programından çıkartıldı³².

III- KEMALİZM-SONRASI DÖNEM: TEPKİ

Türkiye'nin temelde feodal olan altyapısını da önemli ölçüde değiştiren bu üstyapı reformları, dinsel görünüm altında bir halk tepkisine yol açtı³³. Bu tepki ilk özgür seçimlerin yapıldığı 1950'de Atatürk'ün partisi CHP'nin seçimleri yitirmesiyle en açık biçimde ortaya çıktı. "Kasaba politikacıları" kitlelerin dinsel istemlerine razı olmanın, hatta onları tahrik etmenin çok ödüllendirici bir şey

32 Bu yukarıdan Kemalist devrim esas olarak, ilk üçü içe, dördüncü de dışa ilişkin dört faktörce mümkün kılındı: 1) İslam'ın niteliği: a- Batı'daki Hristiyanlığın aksine, Sünni İslam'da yerleşmiş bir "Kilise" (ruhban) yoktu, b- İşin başından beri bölünmüştü (Şiilik ve Sünnilik "ortodoks" İslam'ı, çok sayıda tarikat da "heterodoks" İslam'ı temsil ediyordu), c- Osmanlı'daki köylü kitleleri hiçbir zaman bağnaz dindar olmamıştı. 2) Laiklik, genel olarak sanıldığı gibi aksine, Batı'dan ithal yabancı bir fikir değildi (bkz. dipnot 17). 3) Kemalistler, "eski teba ve işgalci gâvura" karşı yapılan zor bir ulusal kurtuluş savaşından çok kısa bir süre önce muzaffer çıkmışlardı. 4) Kemalist devrim, iki savaş arasında Sovyet varlığının da katkıda bulunduğu bir "devletin görece özerkliği" ortamından yararlanan çok istisnai bir atmosferde yapılmıştı: Batılı devletler 1929 Bunalımı ve Nazi-Faşist tehdidiyle uğraştıklarından, dikkatlerini Anadolu İhtilaline döndürememişlerdi. Kemalizm de bu ortamda devletini güçlendirmek ve ulusunu inşa etmek fırsatı bulmuştu. Diğer yandan, Kemalist milliyetçiliğin Batıcı ideolojisinin Batı'nın temel ilkeleriyle çatışmadığı, Türkiye'nin bu önemli unsuru Batı'ya iyi anlattığı da gözden kaçırılmamalıdır. Diğer yandan, Kemalist devrimi yapanların iki büyük dezavantajı vardı: 1) Birçok nedenle, İslam'da hiçbir zaman dünyevi/uhrevi iktidar ayrımı olmamıştı; 2) Devrimi feodalizme karşı destekleyecek burjuvazi yoktu.

33 Bu dinsel biçim çeşitli nedenlerden kaynaklanıyordu. Birincisi, milliyetçi seçkinlerin anti klerikal (din kurumu karşıtı) önlemleri, neredeyse tümü Müslüman olan bir tarım toplumunda çok olumsuz karşılanmıştı. İkincisi, Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma hareketleri (Batılı=gâvur) kitlelerin durumunu düzeltmek açısından bir yarar sağlamamıştı. Bunun yanı sıra bu önlemler, hep büyük zorluk dönemlerinde son çare olarak düşünüldüklerinden, kitlelerin çok fukaralaştığı dönemlerle çakışmışlardı. Bu nedenle, fakir kitleler "Batıcı" olarak niteledikleri bir önlemle karşılaştıklarında, neredeyse bir "Pavlovcu refleks" denebilecek bir dinsel tepki göstermeye başlamışlardı. Üçüncüsü, bu Batıcı önlemler 1929 ekonomik bunalımına rastladı. Fukaralaşma arttıkça, fakir kitleler din'i tek sığınacak yer olarak görmeye başladılar.

Diğer yandan, her toplumda tutunumun modernleşme tarafından altüst edildiği her zaman dinsel tepkinin halkın standart protesto biçimi olduğu da unutulmamalıdır. Bu durum kendini örneğin Kâra Afrika'da Kimbanguizm (Belçika Kongosu, 1921) ve Matswanizm (Fransız Kongosu, 1930), hatta Mau-Mau ayaklanması (Kenya, 1952) biçiminde gösterdi. Buna benzer biçimde Osmanlı İmparatorluğunda II. Mahmut'un merkezîyetçi reformları Kürt beyliklerini ortadan kaldırarak Kürt toplumunun kaosa girmesi sonucunu doğurunca, Kürtler 1880'den itibaren dinsel jargon kullanan bir dizi ayaklanmaya giriştiler. Bu dizinin sonuncusu 1925'deki Şeyh Said isyanıdır. Bu ayaklanma Azadî adlı, laik Kürt subayları tarafından kurulmuş gizli bir örgütün işi olmakla birlikte, tam bir dinsel söylem kullandı ve tabii bir din adamı (şeyh) tarafından yönetildi. Günümüzde de "Marksist" PKK'nin bir tarihten sonra dinsel temalara olağanüstü ağırlık vermesini ve 1990'ların sonunda onun yerini Kürt-Hizbullahının almaya çalışmasını da aynı kategori içinde düşünmemiz uygundur.

olduğunu keşfettiler. Bu süreç aşağıdaki gibi özetlenebilir:

İlahiyat Fakültesi 1948'de Ankara'da yeniden açıldı ve İmam-Hatip "kursları" on kentte yeniden başlatıldı.

Yeni DP hükümetinin ilk kararlarından biri, ezanın tekrar Arapça okunmaya başlanmasıydı.

İmam-Hatip "kursları" yetersiz bulununca, 1951'de üç yılı orta okul, dört yılı da lise olan yedi yıllık İmam-Hatip okulları açıldı. Bunların sayıları 1960'da 20'yi, 1970'de 70'i buldu. İslam'da kadınlar imam olamadıkları halde 1960'da bu okullara kız öğrenci kabul edilmeye başlandı.

İlk kez 1973'te bu okullar "meslek lisesi" kategorisinden çıkarıldı ve mezunları bu sayede üniversitelere girebilmeye başladı. Kısa zamanda bunun çok önemli bir değişiklik olduğu anlaşıldı, çünkü dinsel "karşı-seçkinler" in yeniden üretilmesi böylece başlamıştı.

IV- 1980 SONRASI TÜRKİYE: ULUS'TAN TANRI'YA MI?

Bu eğilim 12 Eylül 1980'deki askerî darbeyle birlikte çok verimli bir ortama kavuştu. Çünkü cuntacı generallerden büyük destek buldu. Türkiye'de Silahlı Kuvvetler geleneksel olarak radikal Kemalist oldukları halde bu sefer cunta çeşitli nedenlerle dinci çevreleri desteklemişti.

Bu nedenlerden birincisi dış dinamikle ilgiliydi: O dönemde ABD komünizme karşı yeni bir strateji uygulamaya koymuştu: "Yeşil Kuşak". Cuntacılar da Türkiye'de gittikçe kötüye giden insan hakları durumları yüzünden Avrupa'yla sürekli çatıştıklarından ABD'ye yanaşmak zorunda kaldılar. İkinci ve daha önemli nedeni iç dinamik oluşturdu: Generaller bir yandan çok aktif bir sol harekete, diğer yandan da yine solcu bir ayrılıkçı Kürt hareketine karşı dinci akımları harekete geçirmeyi çok pratik bulmuşlardı³⁴. Bu süreç aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Cuntanın yaptırdığı 82 Anayasasının 24. maddesi din derslerini liselerde ilk kez zorunlu kıldı³⁵.

34 Bu politika yeni değildi. Bugün cumhurbaşkanı olan S. Demirel tarafından 1970'lerde başbakanlığı sırasında çok uygulanmıştı. Diğer yandan, ilginç olan, aynı taktiğin yöneticiler tarafından Cezayir'de de uygulanmış oluşudur ve bugün bu ülkedeki dinci cephe FIS'in bu kadar güçlenmesine yol açan da budur.

35 Bu, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ile Ziraat Mühendisleri Odaları Birliğinin ortak önerisi olarak verilmişti. Bu kurumlardan birincisi İstanbul büyük burjuvazisini, ikincisi de Anadolu küçük burjuvazisini temsil etmekteydi. Özellikle birincinin bu makalenin sonunda ele alınacak olan, 1990'lardaki büyük değişmesi Türkiye'nin yaşadığı en önemli olaylardan birisidir.

Aynı Anayasanın 134. maddesi, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunu³⁶ "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" çatısı altına koyarak, yeni resmî ideolojiyi yani "Türk-İslam Sentezi"ni yaymaya mahsus resmî dairelere dönüştürdü. Yeni ideolojinin "İslam" yönü "Türk" (ırkçı milliyetçi) yönünden kesinlikle daha güçlüydü.

Sonradan devlet başkanı ve arkasından da cumhurbaşkanı sıfatlarını alacak olan cunta lideri Orgeneral Kenan Evren çok sık yaptığı konuşmalarda, o günkü konusunu Kuran'dan ayetler okuyarak desteklemek âdetine sahipti.

Kamu makamlarına itaati telkin eden ayet ve hadisleri içeren broşürler Kürt yoğunluklu bölgelerde askeri uçaklarla atıldı, radyo ve TV kanallarından da durmadan okundu. O zamanlar Marksist olan PKK'ye karşı Kürt Hizbullahı özellikle Batman dolaylarında desteklendi. Her devlet dairesinde birer mescit açıldı.

Diyanet İşleri Başkanlığı:

1990 yılı geldiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bütçesi görülmemiş boyutlara ulaşmış, Dışişleri Bakanlığınınkinin 1,5 katı, İçişleri Bakanlığınınkinin 2 katı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığınınkinin 3,5 katı, Turizm Bakanlığınınkinin 6 katı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınınkinin 7 katı olmuştu³⁷.

DİB'in 1994 bütçesi beş bakanlığın (Orman, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Maliye, Enerji ve Doğal Kaynaklar, Turizm) toplamını geçti. Aralarında TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Anayasa Mahkemesi ve tüm yüksek mahkemeler ve Devlet Planlama Teşkilatı da bulunan 13 önemli kamu kuruluşunun toplamını da aştı³⁸.

DİB personeli 1983'te 53.582 iken yüzde 58'lik bir artışla 1988'de 84.717'ye, 1994'te de 90.000'in üstüne çıktı.

36 Bu iki kurum o zamana değin, Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen Türkiye İş Bankası Atatürk hisselerinin nemasıyla finanse edilen özel hukuk kişiliydi (hisselerin kuru mülkiyeti CHP'nindi). Generaller yalnız Atatürk'ün ülkesi açısından değil, herhangi bir kapitalist devlet açısından inanılması güç bir iş yaparak bir yasa çıkardılar, solcu ve hatta bölücü olmakla suçladıkları bu kurumları 1983'te yeni kurdukları "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu"na bağlayarak birer kamu tüzel kişisi haline getirdiler, gelirlerini devlete transfer ettiler ve böylece Atatürk'ün mirasını değiştirdiler. Bu arada CHP de cunta tarafından kapatıldığından, Türkiye İş Bankası da çok uzun zamandır yapmak isteyip yapamadığı sermaye artırımını gerçekleştirdi. Bu olay iş dünyası ile cunta arasındaki ilişkiyi ilginç biçimde ortaya koymuştur.

Türk Dil Kurumu Sekreteri Halil Selçuk'un verdiği bilgiye göre, bu iki kurum Türkiye İş Bankasının "sermaye artırımlarına nakit sıkıntısı yüzünden katılmadıkları için", bankanın 1924'deki 40.000.000 (kırk milyon) liralık kuruluş sermayesinde 22.054 adet hisseyle % 27,57'lik (yüzde yirmi yedi virgül elli yedi) bir payı temsil eden Atatürk hisseleri 1991 yılı geldiğinde %03'e (binde üç) düşmüş bulunmaktadır (*Milliyet*, 1.7.1992).

37 *Güneş*, 06.12.1989.

38 *Aydınlık*, 14.12.1993.

1995 rakamlarıyla DİB'e bağlı 69.523 caminin yanı sıra yılda 1500 yeni cami, yani 6 saatte 1 cami inşa ediliyordu.

1983-93 arasında resmî Kuran kursları 10 kat arttı. Bunların sayıları 1990'da 5000'e, öğrencileri de 175.000'e ulaştı. Aynı dönemde Türkiye'deki toplam hastane sayısı 867, toplam okul sayısı 66.000 idi. 6 günde 1 okul inşa ediliyordu³⁹.

1990'da DİB, yemek yeme ve seks alışkanlıklarından banka ve faiz konularına kadar yayılan alanlarda fetva kitapları çıkarmaya başladı⁴⁰.

DİB, turizmden eğitime ve filmcilikten besin endüstrisine kadar uzanan geniş bir alanda 7 şirketten oluşan güçlü bir holding de kurdu⁴¹.

Belli bir noktada özellikle cami inşası o kadar denetimden çıktı ki, DİB genelge yayınlayarak fazlasıyla cami yapıldığını, insanların cami yerine okul ve hastane yapmasını istedi⁴². Temmuz 1995'te müezzinlerin ezanı minarenin şerefesine çıkarak okuma zorunluluğu getirildi⁴³. Ekim 1997'de ise, seslerin birbirine karışarak kakafoni yaratmasını engellemek için ezanın her kentte yalnızca bir merkez camiden hoparlörle okunması ve küçük camilerde müezzinlerin hoparlör kullanmayarak ezanı şerefeden kendi sesleriyle okumaları duyuruldu. Mayıs 1998'de, cami yapımı konusunda DİB'den yazılı izin alınması gerektiği ilan edildi.

İmamlar ve müezzinler bu makalenin yazıldığı tarihe kadar DİB'in bu genelgelerini bilmezlikten gelmişlerdir. Devlet, dini denetim altına alacağım diye trilyonlar akıtmakta, ama işler böyle yürümektedir.

DİB'in planlarına göre, 2010 yılında cami sayısı 103.000'e, DİB personeli sayısı 238.000'e ulaşacaktır⁴⁴.

Din Eğitimi:

1980-92 döneminde üniversitelerde 23 yeni ilahiyat fakültesi açıldı. İmam-Hatip liselerinin sayısı 1996'da 581'e çıktı. Bunların 500.000 öğrencisinin çoğu imam-hatip olacaklarına polis ve İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere devlet dairelerinde görev aldılar⁴⁵.

39 *Milliyet*, 17.10.1995.

40 *Sabah*, 13.02.1997.

41 *Aydınlık*, 23.07.1994.

42 *Milliyet*, 17.10.1995.

43 *Milliyet*, 01.07.1995.

44 Deniz Som, *Cumhuriyet*, 25.06.1998.

45 *Cumhuriyet*, 17.11.1994. İmam-Hatip öğrencileri arasında yapılan bir Gallup araştırması, bu öğrencilerin ortalama Refah seçmeninden daha dinci ve muhafazakar olduğunu gösterdi. Deneklerin % 80'i İslam hukukunun mevcut hukuk sistemine dahil edilmesini (Refah seçmenlerinin % 61'i), % 86'sı da alkollü içeceklerin yasaklanmasını (Refah seçmenlerinin % 74'ü) istedi. İçlerinden yalnızca % 20'si imam-hatip olacaklarını söyledi. Bkz. *Cumhuriyet*, 01.04.1997.

Tarikatlar ülkenin her yerinde ve özellikle de büyük kentlerde öğrenci yurtları açtılar. Bu konforlu yurtlarda barınan öğrencilerin günde beş vakit namaz kılmaları ve tarikat kurallarına uymaları, kızların da başlarını örtmeleri şart koşuluyordu.

Ekonomik Durum:

Devletçilik adıyla ortaya çıkan milliyetçi ekonomi politikasının sonucu olarak, Türk resmi ekonomi stratejisi 1930'lardan beri "ithal ikamesi" olmuş, ulusal burjuvaziyi dış rekabete karşı korumuştur.

Bu politika 1980'den sonra radikal biçimde değişti. Cuntanın ekonomik politikasının yöneticisi, Nakşibendi tarikatına mensup Turgut Özal (darbeden sonraki ilk seçimlerde, yani 1983'te başbakan, 1989'da cumhurbaşkanı olacaktır) özelleştirme politikasının şampiyonu olarak, IMF ve Dünya Bankasının kredileri ve sıkı denetimi altında ekonomiyi ve maliyeyi derhal ve radikal biçimde liberalize ederek "Türkiye'yi dış dünyaya açtı".

Türkiye kısa zamanda küresel ekonominin bir parçası oldu. Yabancı sermaye, kredi ve doğrudan yabancı yatırımlar olarak akmaya başladı. Özal TL'nin değerini gerçekçi bir düzeye getirdi. Türk ekonomisini uluslararası rekabete göre düzenledi. Ülkenin ihracatıyla birlikte döviz rezervleri ve mali güvenilirliği arttı. Büyük holdingler yurt dışında büyük inşaat ihaleleri almaya ve önce İran-Irak savaşının, sonra da Balkanlar ve Orta Asya'da yeni devletler doğmasının sonucu büyük kârlar elde etmeye başladılar. Diğer yandan, devlet yaygın bir özelleştirme programı uygulamaya başladı⁴⁶.

Fakat Özal para politikaları sırasında faizler anormal yükseldi, banker skandalları bir gece içinde küçük tasarrufları yuttu ve ülkeyi gerek ekonomik gerekse toplumsal açıdan ciddi biçimde sarstı. İşsizlik daha önce görülmemiş düzeylere yükseldi. Diğer yandan, TL baş döndürücü biçimde düşmeye başladı⁴⁷.

Gelir dağılımı günden güne kötüleştiği için⁴⁸, sabit gelirli tabakaların ciddi biçimde yoksullaşması olgusu özellikle devlet yönetiminde⁴⁹ ve genellikle

46 Bu özelleştirme programı 1998 başı rakamlarıyla 4,2 milyar dolar gelir sağladı. Devletin bu geliri sağlamak için yaptığı masraf ise 3,9 milyar dolardı (*Cumhuriyet*, 30.10.1997).

47 Özal 1980'de ekonomiyi yönetmeye başladığında 1 dolar = 35 TL idi. Bu makale yazıldığında (Mayıs 1999) 400.000'e yaklaşmıştı. Enflasyon 1982'de % 22 iken 1997'de % 99 olmuştu (büyük bunalım yılı 1994'te % 125 idi). (Devlet İstatistik Enstitüsü rakamları, *Capital Infocard*, Nisan 1998, s. 1).

48 İmalat sanayisinde reel ücretler 1977 ile 1988 arasında yüzde 30 azaldı. 1994'te nüfusun en zengin % 20'sinin kişi başına ulusal geliri 5932 dolar, en fakir % 20'ninki ise 530 dolardı. Yine 1994'te, nüfusun en zengin % 20'si Türkiye'deki harcanabilir gelirin % 55'ini, en fakir % 20'si ise % 5'ini alıyordu (aynı yapıt, s. 6).

49 Devlet dairelerindeki rüşvetçilik Özal'ın bir sözüyle sembolize ve hatta legalize edildi: "Benim memurum ne yapacağını bilir".

de ahlakta inanılmaz bir kokuşmayla el ele gitmeye başladı.

Bu tablo içinde, Özal ekonomisinin ve politikasının bir başka yüzü özel ilgi gerektiriyor: "İslamcı (veya Yeşil) Sermaye".

İslamcı Sermayenin Yükselişi:

Bu olgu tamamen yeni bir şey değildi. İlk kez 1969'un hemen ardından, yine önemli bir Nakşibendi olan Profesör Necmettin Erbakan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başkanı olarak politikaya giriş yaptığında duyulmuştu. Prof. Erbakan, geleneksel olarak küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesinin kalesi sayılan bu örgütün şampiyonluğunu milliyetçi bir "Ağır Sanayi Hamlesi" sloganıyla, Avrupa Birliğine girmeye ve uluslararası ekonomik düzeni savunan İstanbul büyük sermayesinin enternasyonalci söylemine karşı çıkararak yaptı.

Özal yönetimi sırasında "İslamcı Sermaye" ve onun siyasal örgütleri yükselmeye başladı. Birincisi, İran ve özellikle de Suudi Arabistan bankaları, Türk bankalarının sahip olmadığı özel ayrıcalıklarla Türkiye'de çalışma izni aldılar. Bu bankalar kısa zamanda "kara para aklama" ve İslamcı örgütleri finanse etmeye suçlanacaklardır.

İkincisi, Anadolu kasabalarının⁵⁰ küçük ve orta ölçekli işletmeleri güçlenmeye ve bir süre sonra da, o zamana kadar İstanbul'un büyük holdinglerinin "özel av alanı" (*chasse gardée*) sayılan dış ticaret alanına girmeye başladılar⁵¹. Yeni adlarıyla "Anadolu Kaplanları" yalnızca siyasal örgütleri MÜSİAD (Müstakil Sanayiciler ve İş Adamları Derneği; bu konuda ayrıca aşağıda dipnot 64'e bkz.) aracılığıyla iç politikada önemli bir baskı grubu oluşturmakla kalmadılar, İslamcı örgütleri ve özellikle de öğrencilerin gerçek bir İslamî hayat sürdürmelerini şart koşan konforlu öğrenci yurtlarını finanse ettiler. MÜSİAD ayrıca Prof. Erbakan'ın⁵² şeriatçı Refah Partisinin başlıca destekçisi olarak ortaya çıktı.

50 Bütün dünyada olduğu gibi, bu kasabalar her zaman ülkenin en muhafazakar yerleri olmuşlardır. Köylerde din hiçbir zaman fazla sıkı biçimde uygulama alanı bulmadığı halde bu küçük yerlerde daima büyük önem arz etmiştir.

51 Bu Anadolu iş adamları 1980'lerin başında ürünlerini bu holdinglere komisyon vermek suretiyle ihraç edebiliyorlardı. Fakat kısa sürede, ihracatın tekniğini öğrenmenin daha kârlı olduğunu gördüler ve bu alana bizzat girdiler.

52 Prof. Erbakan dört dinci parti kurdu yada bunların kurulmasında önemli rol oynadı. Bunlardan birincisi MNP (Milli Nizam Partisi) Ocak 1970-Mayıs 71 arası faaliyet gösterdi ve Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. MSP (Milli Selamet Partisi) adlı ikincisi Ekim 1972-80 arası yaşadı ve diğer partilerle birlikte 12 Eylül 1980 cuntası tarafından Ekim 1981'de kapatıldı. RP (Refah Partisi) adlı üçüncüsü 1983'te kuruldu ve 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı (ayrıca aşağıya bkz.) Dördüncüsü olan FP (Fazilet Partisi) RP'nin kapatılmasından hemen önce 1997'de kuruldu. Bu parti hakkında, bu makalenin yazıldığı Mayıs 99'da, 18 Nisan 1999 seçimlerinde milletvekili seçtiği Merve Kavakçı'nın TBMM'ye başörtüsüyle gelmesini desteklediği için dava hazırlığı başlatılmış bulunuyordu.

Çok yüksek bir iç göç oranı (ortalama % 3, İstanbul gibi büyük bir kentte % 4, Şırnak gibi bir güneydoğu kentinde dönemsel olarak % 14)⁵³, bu dönemi şeriatçılığın yeşerdiği mükemmel bir laboratuvar ortamı haline getirdi. Yukarıda sözü edilen "Pavlov refleksi" (bkz. dipnot 33) yine harekete geçmiş ve fukaralaşmış kitleler Batılılaşma olarak algıladıkları şeylere (özellikle TV kanallarındaki erotik programlara) şiddetle tepki göstererek, bu dünyada olmasa bile öbür dünyada İslam'ı tek kurtuluş yolu olarak görmeye başladılar. İşte Haziran 1996'da Prof. Erbakan'ı koalisyon hükümetinin başına kadar getiren bu atmosfer oldu.

Burada, Refah'ın başarısını mümkün kılan atmosferin, İslamcı jargonu ve ideolojiyi kullanmak açısından birbirine çok ters iki kanadı kuvvetle etkilediğini söylemek gerekiyor: Bir yandan iki merkez-sağ parti (ANAP ve DYP), diğer yandan da PKK. Özellikle, 80'lerin sonuna kadar kendini daima Marksist-Leninist ilan etmiş olan ikincinin birdenbire İslamcı söyleme geçmesi çok ilginçti.

Refah'ın "Adil Düzen" sloganı bu ekonomik, toplumsal ve siyasal kaosta çok başarılı oldu. Prof. Erbakan bunu yeşil kitabı *Adil Ekonomik Düzen*'de dinsel ve özellikle de İslamî uygarlık olarak tanımladı ve fukaralaşmış kitleler derhal kendilerine hem ekonomik gönenci hem de (aslında hiçbir zaman yaşanmamış) "Altın Geçmiş'in kafa huzurunu getirecek bir rejim olarak yorumladılar.

Refah Aralık 1995 seçimlerinde birinci parti oldu. Aslında oyların yalnızca % 21.38'ini almıştı ve bu hiçbir biçimde hükümet kurmasına yetmiyordu ama, Prof. Tansu Çiller'in⁵⁴ inanılmaz siyasal ve parasal ihtirasları sayesinde Prof. Erbakan başbakan oldu. En büyük iki kentin büyükşehir belediye başkanlıklarına Refah adayları (İstanbul'a R. Tayyip Erdoğan, Ankara'ya İ. Melih Gökçek) gelirken, üçüncü büyük kentin koltuğuna da yine Refah'ın büyük sempatanlarından biri (İzmir'e Burhan Özfatura) oturdu.

Refah iktidara geldikten sonra, içinde bulunulan ekonomik batağı doğal olarak düzeltemedi ama seçmenlerini memnun etmek için İslamcı düzeni "simüle etmeye" başladı. Bu nedenle parti, biraz da seçim başarısıyla şımararak,

53 Önce Özal ekonomisinin, sonra da güneydoğudaki ilan edilmemiş savaşın yol açtığı bu kentlere hücum varoşlarda büyük kentin hiçbir biçimde asimile edemeyeceği büyük gecekondu bölgeleri yarattı. Metropolün bütün ihtişamına (ve, daha önemlisi, aşırılıklarına) tanık olan ama bunları yaşama umudu olmayan bu insanlar yalnızca iki karşıt yöne, ya mafyanın ve PKK'nin sürekli militan sağladığı havuza, yada Refah'ın oy deposuna gittiler.

54 DYP'nin lideri Tansu Çiller, birkaç ay önce Batılı liderlerin desteğini sağlamak için şeriatçı tehlike kartını oynadığı halde, hükümete girmek için Prof. Erbakan'ın başbakan olmasını sağladı. Amerikan eğitimi almış bir ekonomi profesörü olan Çiller, karşılığında, kuşkulu servetinin araştırılmasını engellemek için milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını önledi. Bu arada İslamcı jargonun nimetlerini de keşfettiğinden, fırsat buldukça başörtüsü bağlayıp "Bayrak İnmeyecek, Ezan Susmayacak" türünden Türk-İslam Sentezi sloganları kullanmaya başladı.

sanki Kemalizmin hiç duyulmadığı bir Türkiye'de çoğunluk oyunu almış gibi hareket etmeye girişti. Bunun en dikkat çekici göstergesi, Mercedesler içinde gelen sakallı ve sarıklı tarikat şeyhlerinin, kendilerini devletin resmen tanınması açısından çok önemli bir simge oluşturur biçimde, Ramazan'da Başbakanlık konutuna iftara davet edilmeleri oldu.

Refah'ın çeşitli liderleri, laik düzeni son derece rahatsız eden demeçleri her fırsatta vermeye başladılar: "Parti [Refah] için çalışmak, Kuran düzeninin kurulması için çalışmak demektir", "İktidarın kaynağının [Tanrı yerine] Ulus olduğunu söylemek kocaman bir yalandır" (R. Tayyip Erdoğan), "Türkiye dindaşlarını kurtarmak için Bosna'yı bombalamalıdır", "Müslümanlar, İslam gelene kadar hırs, kin ve nefretlerini canlı tutmalıdır", "Türkiye, Cezayir gibi düşecektir", "Şimdi mesele, İslam'ın yumuşak biçimde mi yoksa kanla mı geleceği meselesidir" (Erbakan).

Liderlerin bu tutumunun yanısıra parti militanları da özellikle başörtüsünü bahane ederek sokaklarda gösterilere giriştiler. Genç bir partili TV kameralarının önünde bir kadın gazeteciyi dövünce, derhal oradan kaçırıldı, saklandı ve başka bir Refahlı belediyede daha iyi bir iş sahibi kılındı. Ankara Sincan'ın Refahlı belediye başkanı bir "Kudüs Gecesi"nde İslam'ın "Batıcı seçkinlere zerk edilmesi" gerektiğini söylemek ve meydana İslamcı terörist liderlerin posterlerini asmak yüzünden tutuklanınca, Refahlı Adalet Bakanı Şevket Kazan kendisini cezaevinde ziyaret etti.

Bu arada, Refah belediyeleri bir yandan belediyeye bağlı yerlerde içki satışını yasaklarken, diğer yandan da Refah yandaşı olarak bilinen şirketlere büyük ihaleler vermeye başladılar.

Sonunda, Refah'ın kontrol ettiği ekonomik ve siyasal güç, Silahlı Kuvvetlerin inceleme konusu olmaya başladı:

"854 özel okul, 900 kadar resmi okul, yaklaşık 500 özel kurs, 124 radyo, 41 TV kanalı, 5200 yerel gazete ve dergi, bilinmeyen sayıda yayınevi, 1,3 milyar doları kontrol eden 11 finans kurumu, 7 büyük holding, 7000'in üstünde büyük şirket, 2000'in üzerinde öğrenci yurdu, 4000 dernek, 4500 vakıf, bilinmeyen sayıda devlet memuru, 40 vali, 89 vali yardımcısı, 300 kadar kaymakam, önemli sayıda milletvekili"⁵⁵.

Bu gelişmeler yurt içinde ve dışında birçok insan tarafından Türkiye'nin İslam'a dönüşü olarak yorumlandı. Bu yorumu Tablo 1'in terimleriyle ifade edersek şöyle söylemek mümkün:

⁵⁵ Genelkurmay Başkanlığı tarafından Türkiye'de İslamcılık olgusunun incelenmesi için kurulmuş "Batı Çalışma Grubu"nun raporu (*Cumhuriyet*, 21.07.1998).

"Türkiye, gerçek bir ulus-devlet olamadan Evre 1'den Evre 2'ye Kemalist Yukarıdan Devrim sonucu geçmiştir. Bu durumda, kendisini ulus-devlet ötesine geçmeye zorlayan Evre 3'ün etkisi karşısında Türk toplumu Evre 1'e geri dönmek ve 70 yıl önceki ideolojisi İslam'ı kucaklamak istemektedir".

Bu makalenin V. bölümünde bu "geriye dönüş"ün geçerli bir yorum olup olmadığını tartışmak istiyorum.

V- ŞUBAT 1997'DEN SONRA TÜRKİYE: QUO VADİS?

Siyasal Gelişmeler:

1997'nin başında Kemalizm'in, başlama işareti Silahlı Kuvvetler tarafından verilen bir karşı saldırıya giriştiğini görüyoruz.

Milli Güvenlik Kurulu, 28 Şubat 1997'de yayınladığı ve sonradan ünlü olan bildirisinde laiklik karşıtı atmosferi çok sert biçimde eleştirdi. İslamcı kadroların yayılmasını durdurmak ve devrim yasalarını uygulamak için gerekli önlemleri almasını hükümetten istedi.

RP Genel Başkanı Erbakan'ın başbakan sıfatıyla imzalamak zorunda kaldığı bu belgenin yayınlanmasından sonra Silahlı Kuvvetler basına bir dizi brifing vererek şeriatçılığı en tehlikeli düşman ilan ettiler⁵⁶.

Bu acayip durumda, daha da acayip birşey oldu: Başbakan Yardımcısı Çiller, koalisyon protokolüne göre artık kendisinin başbakan olması gerektiğini ileri sürmüştü, Başbakan Erbakan da onunla yer değiştirmek için istifa etmişti. Fakat işler planladıkları gibi yürümedi. Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a veriverdi ve ANAP, Ecevit'in DSP'si ve Cindoruk'un DTP'sinin katılması ve Baykal'ın CHP'sinin dışarıdan desteklemesiyle hükümeti kurdu.

Kemalistlerin ve Silahlı Kuvvetlerin güçlü desteğini alan yeni hükümet şeriatçılık karşıtı bir dizi önlem başlattı. İslamcıları kovuşturmaya, tarikat yurtlarını teftişe, Milli Eğitim Bakanlığı gibi kilit resmî mevkilerdeki İslamcılar başka yerlere tayin etmeye, kimi vali ve kaymakamların İslamcı eğilimlerini araştırmaya, 1997'de sayıları 800'e ulaşmış olan dinci vakıfları denetleme çabalarına başladı.

56 Bu durum, Ekim 1997'de Milli Güvenlik Kurulu tarafından yayınlanan "Milli Güvenlik Siyaset Belgesi"yle yazıya da döküldü. Belge, "Bölücü ve irticai faaliyetler eşit ve birinci derecede önceliklidir", "Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır" ve "Kamusal alana kaymamak üzere mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır" gibi o ana kadar alışılmamış radikallikte açıklamalar yaptı. (Hürriyet, 04.11.1997).

Ama hepsinden de önemlisi, yeni hükümet, 28 Şubat Bildirisinde istediği gibi, zorunlu ilköğretimi 5 yıldan 8'e çıkartarak İmam-Hatiplerin ilk üç yılını kapattı⁵⁷.

Bu arada, Mayıs 1997'de, Cumhuriyet Başsavcısı partinin laiklik karşıtı söylem ve eylemlerini anayasaya aykırı bularak Refah'ın kapatılması için Anayasa Mahkemesine başvurdu. İktidardaki bir parti için kapatılma başvurusu Türkiye'de (ve belki de dünyada) ilk kez vuku buluyordu.

Refah Partisi Anayasa Mahkemesince Ocak 1998'de kapatıldı.

Bütün bu süreci, yalnızca Silahlı Kuvvetlerin zorlamasıyla alınmış bir dizi önlem olarak görmenin çok yanıltıcı olduğunu düşünüyorum.

Birincisi, Silahlı Kuvvetlerin "Meclis'i işletmek zorunda kaldıkları" kanısı, kamuoyu arasında genel kabul görmekteydi. Çünkü milletvekillerinin büyük çoğunluğu gerek oy yitirmekten korktukları ve daha da önemlisi, içlerinden önemli bir bölümü şu yada bu biçimde yolsuzluklara adları karıştığı için RP oylarıyla dokunulmazlıklarının kaldırılacağından çekindikleri için İslamcılara karşı herhangi bir harekete girişmiyorlardı. Kamuoyunda, parlamentonun boşluğunu Silahlı Kuvvetlerin doldurduğu yolunda bir ortak kanı vardı.

İkincisi, İslamcıların doğurduğu tepki, yaklaşık 1995'e kadar neredeyse uykuda bulunan Kemalist akım içinde gerçek bir rönesans doğmasına yol açtı. Büyük kentlerdeki okumuşların büyük bölümü yakalarına Atatürk rozetleri takmaya, otomobillerine Kemalist sloganlar yapıştırmaya, geniş sokak gösterileri düzenlemeye başladılar. Yıllardır kendilerini pasif kalmak zorunda hissetmiş bu insanlar, İslamcılara sembolik bir tepki göstermek için, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının Ankara'nın iyice dışında, berbat bir yolla gidilen 5000 kişilik bir spor salonunda verdiği Beethoven konserini doldurmak türünden gösterilerle yeni bir "iman" buldular.

Diğer yandan, İslamcı eylemlere tepki gösteren yalnızca Kemalistler değildi. Daha 1990'da yayınladığı Eğitim Raporunda⁵⁸ temel eğitimin zorunlu olarak 8 yıla çıkmasını istemiş olan TÜSİAD Ocak 1997'de (yani Milli Güvenlik

57 İslamcılara en büyük darbe bu oldu. Çünkü, İslamcıların büyük hibeleri sonucu diğer okullarla karşılaştırılmayacak olanaklara (küçük sınıflar, bilgisayarlı eğitim, gelişmiş dil ve fen laboratuvarları, vs.) sahip bulunan bu okullarda İslamcı kadrolar yetiştiriliyordu. Bunların asıl "ilk üç yılı" önemliydi, çünkü 14-15 yaşındaki bir çocuğu İslamcı yetiştiren bir okula yollamak, 11-12 yaşındaki çocuğu yollamak kadar kolay değildi. Zaten bu korku Refah liderleri tarafından da açıkça dile getirildi. RP Genel Başkan Yardımcısı Recai Kutan "Siz bir okulun ilk 3 yılını kapatırsanız, o yaşı gelmiş çocuklarımız tabii imam-hatip liselerine gitmek istemeyebilir" dedi. (Cumhuriyet, 11.08.1997). Bu korkunun yarattığı tepkiyledir ki Cuma namazlarından sonra yapılan gösteriler uzun süre devam edecektir.

58 Bkz. Cumhuriyet, 20.09.1990.

Kurulunun 28 Şubat bildirisiinden bir ay kadar önce) çok önemli bir rapor daha yayınladı. Prof. Bülent Tanör'e hazırlatılan ve çok radikal liberal reformların yapılmasını isteyen "Türkiye'nin Demokratikleşme Perspektifleri"nin talepleri arasında İmam-Hatip'lerin ilk üç yılının kapatılması özellikle yer alıyordu (bu konuda ayrıca bkz. aşağıda "Büyük Burjuvazi" altbaşlığı).

Tamı tamına 24 yıl önce (Şubat 1973) komünizmi Türkiye'in 1 numaralı düşmanı ilan eden ve 1980 darbesinden sonra da İslamcılığın güçlenmesi ortamını inşa eden Silahlı Kuvvetler oklarını şimdi niye İslamcılığa çevirmişlerdi?

Çünkü, 1997'de "Rusya"dan artık komünist tehlike gelmiyordu (bu, Silahlı Kuvvetler için çok önemliydi), kayda değer bir sol hareket kalmamıştı, sokaklardan anarşi kaybolmuştu.

Diğer yandan, artık Silahlı Kuvvetlerin "olmazsa olmaz" koşullarına şiddetle karşı çıkan çok güçlü bir İslamcı hareket ortaya çıkmıştı:

Birincisi, İslamcılar, Silahlı Kuvvetlerin çok önem verdikleri ve varlığından kendilerini sorumlu tuttıkları "Türk Milleti" kavramına, ayrıca, Atatürk mirasının en önemli unsuruna karşı çıkıyorlardı: Batılılaşma. Bu durum Silahlı Kuvvetler için ikili bir tehdit oluşturmaktaydı: Yüce Sadakat Odağı (YSO) daima bir ve tek olduğu için ya Silahlı Kuvvetlerin YSO'su geçerli olacaktı, yada İslamcılarinki. Diğer yandan, şurası da çok önemliydi ki, Silahlı Kuvvetler Türkiye'deki özel ve çok güçlü pozisyonunu, bu iki kavramın her zaman en önde gelen savunucusu olmaktan alıyordu; İslamcılar üstün gelseydi Silahlı Kuvvetler bu özel yerini yitirirdi.

İkincisi, İslamcılar, bütün dünyadaki Silahlı Kuvvetlerin en önemli saydıkları kavramı zedelemeye başlamışlardı: Disiplin. Şeriatçılık yüzünden Silahlı Kuvvetlerden zaman zaman çıkarılan subaylardan birinin "Ben kumandanıma değil, imamıma itaat ederim" demesi, İslamcıların esas gücünün 12 Eylül cuntası tarafından verilen destekten doğuşundan zaten rahatsızlık duyan Silahlı Kuvvetlerde alarm zillerini çaldı.

Din, Milliyetçilik ve Küreselleşme

Bugün Türkiye'de Kemalizme ve onun YSO'suna ("Türk Milleti") rakip olarak ortaya çıkan üç unsur bulunuyor: Milliyetçi Kürtler, İslamcılar ve Küreselleşme.

1) Milliyetçi Kürtler:

Esas olarak PKK tarafından temsil edilen milliyetçi Kürtler, Kemalizm'in temsil ettiği "ülkenin bölünmezliği"ni tehdit etmektedir. Yani, Kürt milliyetçiliği rejime değil, devlete karşı bir tehdit oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, burada tartıştığımız konu açısından ele alındığında, bu üç rakip arasında en önemsizi Kürt milliyetçiliğidir.

Bir kere, kavramsal açıdan, PKK'nin YSO'su "Bağımsız Kürdistan'da Kürt Milleti"dir. Kemalizminki ise "Bağımsız Türkiye'de Türk Milleti"dir. Her ikisi de ulus'a ve bağımsız ulusal devlet'e sadakat duymaktadırlar. YSO'ları kavram olarak birdir. Zaten bu açıdan, milliyetçi Kürtler radikal birer "Kürt Kemalisti"dirler.

İkincisi, Kürtlerin tümü Türkiye'nin bölünmezliğini tehdit ediyor değildir; çünkü tümü de bağımsızlık istiyor değildir. Bizzat PKK'nin bile bu konuda kafası karışıktır.

Üçüncüsü, Kürt kökenli Türk vatandaşlarının (nüfusun yaklaşık % 15'i) hepsi de Kürt milliyetçisi değildir. Önemli bir bölümü doğal asimilasyon süreci sonucu ("sübjektif kimlik" artık kendilerini Kürt saymamaktadır: 1920'lerde Türk milliyetçiliğinin "babası" Ziya Gökalp, 1995-99 arası TBMM başkanlığı yapan Hikmet Çetin ve hatta cumhurbaşkanlarından üçünün Kürt kökenli olduğu bir gerçektir. Birçok Kürt; denize çıkışı olmayan, aşiret kavgalarıyla yüklü ve otoriter rejimli bir Kürdistan Cumhuriyetinin vatandaşı olmaksızın, "saygıdeğer bir Kürt kökenli" olarak tanınmak şartıyla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayı tercih etmektedir.

Dördüncüsü, iletişim ile milliyetçilik kavramlarının güçlü ilişkisi nedeniyle, Kürt milliyetçiliğinin bugün yükselmesine yol açan kavramlardan biri de Küreselleşmedir. Bununla birlikte, bu kavramın, konumuzla ilgili olarak birbirine karşıt iki etkisi söz konusudur: Küreselleşme bir yandan tüm dünyayı Kürtlerle ilgili gelişmelerden, bir yandan da tüm Kürtleri dünya gelişmelerinden anında haberdar ederek Kürt ulusal uyanışını güçlendirmektedir ama, Batı'nın maddi (parasal) değerlerinin dünyayı gittikçe daha hızlı istila ettiği bir dönemde milliyetçilik gibi manevi bir kavram da hızla aşınmaktadır. Bütün Türk anababaların büyük fedakârlıklar yapıp çocuklarını İngilizce eğitim veren okullara gönderdikleri bir devirde, kaç Kürt anababanın çocuklarını Kürtçe eğitim veren okullara göndermeye çalışacakları, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur⁵⁹.

Diğer yandan, Kürt milliyetçiliği kaçınılmaz olarak kendi karşıtını, aşırı Türk milliyetçiliğini de yaratmaktadır. Son 1-1,5 yıldır artık pek artış göstermemektedir ama, özellikle 1991-97 arasında bu tür milliyetçiliğin

59 SSCB döneminde, Orta Asya'da Türk anababalar çocuklarını Rusça eğitim veren okullara göndermişlerdir. Bu konuda bkz. Baskın Oran, "Thoughts on the State and Kurdish Identity in Turkey", in Ole Holm and Sefa Martin Yürükel (eds.), *Contrasts and Solutions in the Middle East*, Aarhus University Press, 1997, p. 489-499. Ayrıca bkz. Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğini İncelemek İçin Kuramsal Anahtarlar", *Devlet Devlet'e Karşı*, Ankara, Bilgi, Ekim 1994, s. 107-116.

göstergeleri göze batacak hale gelmiştir: Otomobil çamurluklarına Türk bayrağı çıkarmaları yapıştırmak, eskiden bu yalnızca milli maçlarda yapılıyorken artık önemli-önemsiz bütün maçlarda milli marş söylemek, şehit cenazelerinde slogan atmak, askere giden gençleri uğurlamak için şiddet içeren gösteriler yapmak, gibi.

Yalnız, bu aşırı milliyetçi göstergelerin genellikle Kemalistler arasında değil, Türk-İslam Sentezi doğrultusunda hareket eden ve kendilerine "milliyetçi-mukaddesatçı" adını veren pro-faşist gruplar tarafından yönlendirilen bilinçsiz kitleler arasında daha yaygın olduğu da belirtilmeden geçilmemelidir.

2) İslamcılar:

Burada tartıştığımız konu açısından İslamcı akımın Kemalizm'e rakipliği pratik bakımdan ve özellikle de teorik bakımdan daha önemli gözükmektedir.

Pratik bakımdan önemlidir, çünkü hem İslamcı parti seçimlerde yüksek oy almaktadır (1995'de % 22), hem de devlet kademeleri önemli yönetim kadrolarına yerleşmiş İslamcılarca etki altında tutulmaktadır. Dahası, bu kadrolar her yıl (en azından 28 Şubat 1997 bildirisine kadar) binlerce İmam-Hatip mezunları, "Anadolu Sermayesi"nce finanse edilen dinci vakıflar ve ayrıca büyük olasılıkla da Suudi ve İran bankalarının sürekli beslenmektedir.

Teorik bakımdan önemlidir, çünkü İslam'ın YSO'su Kemalizm'ininkinin tam karşıtıdır ve ayrıca, Türkiye gibi yüzde 98 Müslüman bir ülkede bu akım Müslüman olmayanların, Sünni Müslüman olmayanların (Alevilerin) ve inançsız olanların seçme özgürlüğüne ciddi kısıtlamalar getirme potansiyeline sahiptir.

Üst kimlikleri sorulduğu zaman, "Türk'üm" demek yerine "Müslüman'ım" diye cevap veren İslamcılar otomobillerinin arka camına, Kemalistlerin "Egemenlik Ulusundur" diye yazmalarına karşılık "Hakimiyet Allah'ındır" diye çıkartma yapıştırmaktadırlar. Bu iki grubun kullandıkları dilin bile farklı oluşu dikkat çekicidir.

Bu İslamcı rekabeti iki farklı grupta incelenebilir: Refah ve Fazilet gibi İslamcı partilere oy verenler, bir de, bu partileri yöneten ve/veya finanse edenler.

a) İslamcı Partilerin Seçmeni:

Küçük bir tarikat çekirdeği dışında, bu seçmenlerin önemli bir bölümü 1970'den önce merkez-sağ muhafazakar partilere oy vermiş sempatizanlardan oluşmaktadır. Bu olgu 18 Nisan 1999 seçimlerinde Fazilet Partisinin yitirdiği oylarla da ortaya çıkmıştır.

Bir İslamcı partinin şimdiye kadar aldığı oyların en yükseğini gerçekleştirdiği Aralık 1995 seçimleri temel alınsa bile, modern Türkiye'de bir "İslamcı tandans"ın bulunduğunu söylemek olanağı yoktur. Bir kere bunlar yalnızca % 22'dir, ikincisi ve daha önemlisi de, bunlar "İslamcı" olmaktan çok "protesto" oylarıdır.

Bu nitelik, oyların geldiği sınıf kökeni ve coğrafi dağılımından açıkça görülmektedir. Nitekim, dünya çapında bir "İslami Uyanış" olduğu dikkate alınsa bile, bu oylar sınıfsal olarak küçük esnaf⁶⁰ gibi yarı-feodal yarı-kapitalist ilişkilerin ötesine geçemeyen, hatta çok yüksek bir enflasyona ve mutlu azınlığın aşırılıklarına tepki gösteren kitlelerden gelmiştir. Coğrafi açıdan bakılacak olursa, bu oylar, bir dizi Kürt siyasal partisinin durmadan yasaklanışına tepki gösteren Kürt kökenlilerin yaşadığı Güneydoğu'dan ve büyük kent gecekondularından kaynaklanmaktadır⁶¹. Durumları ulusal kapitalizmden uluslararası kapitalizme geçiş süreciyle birlikte son yirmi yıldır daha da kötüye gitmekte olan bu sınıflar yeni kültüre (transparan moda defileleri vs.) çok yabancı olduklarından, gelmekte olan üretim biçimini daha da tehdit edici bulmaktadırlar. Bu yüzden, "Adil Düzen" türünden sloganlara son derece açıktırlar ve kurtuluşu "eski güzel günlere" dönmekte bulmaktadırlar. Bu nedenle, kendilerini güvende hissetmek için, geçmişini yoğun bir İslami söylemle durmadan gündeme getiren Refah, Fazilet ve 1999 seçimlerinde olduğu gibi MHP⁶² türünden partilere oy vermektedirler.

b) İslamcı Partilerin Seçkinleri:

Bu seçkinler ideolojik olarak tarikatlardan, sosyo-ekonomik olarak da yukarıda sözü edilen "Anadolu Sermayesi"nden gelmektedir. Bu iki kategorinin çakışması, Türkiye'deki İslamcı partilerin belli başlı niteliklerinden birini oluşturmaktadır.

Bugün MÜSİAD tarafından temsil ediliyor gözükken bu "Anadolu Kaplanları" (MÜSİAD'ın öyküsü "İslamcı Sermayenin Yükselişi" altbaşlığı altında kısaca anlatılmıştı), 1980'lere kadar kendilerini ulusal kapitalizm yanlısı ve uluslararası sermaye (Ortak Pazar vs.) karşıtı olarak ilan etmişlerdi. Bu dönem, bu sermayenin İstanbul'un büyük sermayesine tâbi olduğu dönemdi. Fakat bu tarihten sonra, Özal'ın ekonomik politikaları ve küreselleşme tarafından mümkün kılınan "intermestic" (*international-domestic*; yerel

60 Türkiye'deki şu esprî çok öğreticidir: "Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı".

61 Bu oyların protesto oyları olduğu gerçeği, Toplumsal Ekonomik Araştırmalar Vakfının (TESAV) 1998'deki bir araştırması tarafından da ortaya konmuştur. Buna göre, kişi başına gelirin 4.000-7.096 dolar olduğu kesimde RP % 17,74 ve HADEP % 3,37 oy almıştır. Oysa aynı gelirin 654-1000 dolar arası olduğu kesimde bu oranlar sırasıyla % 26,75 ve % 21,99'dur (Milliyet, 16.03.1998).

62 MHP'nin Nisan 1999 seçimlerinde oyunu 1995'e oranla % 10 artırmış olmasının bir nedeni de silahlı Kürt milliyetçiliğine tepkidir.

kuruluşların uluslararası bağlantı kurması anlamında) ilişkiler sayesinde bu sermaye uluslararası kapitalizme eklemlendi⁶³ ve ondan sonra da ona ekonomik açıdan hiç itiraz yükselmedi. Tutumunu ona göre değiştirdi. Örneğin anti-Semitizm daima Türkiye'de İslamcılarının ana temalarından biri olduğu halde, MÜSİAD üyeleri İsrail devletinin 50. kuruluş yıldönümü onuruna Mayıs 1998'de İstanbul'da İsrail başkonsolosluğunun verdiği kokteyle içki içmeksizin katıldılar, çünkü bir süredir İsrail Türkiye'nin çok önemli bir stratejik ve ekonomik partneri olmuştu.

Bununla birlikte, MÜSİAD'ın İslamcı ideolojisi bu çok önemli değişikliği izlemedi. Tam tersine, MÜSİAD İslamcı partileri desteklemede ve Ulus'a karşı Tanrı egemenliğini yayan kurum ve vakıfları ciddi biçimde finanse etmede daha aktif oldu.

Buradan da anlaşılıyor ki, İslam fikri, "Anadolu Kaplanları"nın doğup yerleştikleri küçük tarımsal Anadolu kasabalarında teneffüs edilen dinsel atmosferin şartlandırmasından çok öte bir anlam ifade etmektedir:

Birincisi, MÜSİAD, 1980'den sonra dinsel söylemden ve atmosferden çok etkilenmiş olan devleti İslam'ı dile getirmek sayesinde etkileyebilmektedir.

İkincisi ve belki de daha önemlisi MÜSİAD, TÜSİAD'ın çok daha güçlü olan büyük sermayesine karşı kitlelerin desteğini İslam sayesinde elde edebilmektedir⁶⁴. Yani, MÜSİAD için İslam, bir inanç olmanın ötesinde, bir sınıf içi mücadele aracıdır.

Üçüncüsü, İslam ideolojisi çeşitli durumlarda "dokunulmazlık" sağlayan rasyonalizasyonlar üretmek için kullanılmaya çok uygundur. Örneğin, TURBAN'ın özelleştirilmesi sırasında Kapadokya'daki Ürgüp Otel'i satın almış olan Konyalı Özkaymak Holding, satışın yapılmasından bir süre sonra, otelin bir Rum Ortodoks mezarlığı üzerine inşa edildiği ve böyle bir yerde içki servisi yapmanın günah olacağı gerekçesiyle TURBAN'a başvurarak oteli geri vermek istediğini bildirmiştir⁶⁵.

63 Örneğin, Çorum'daki yerel bir şirket Alman ordusu için pantolon üretmektedir. Bu tür gelişmeler, kamu fonlarının Anadolu'daki işadamlarına çok avantajlı bir biçimde dağıtılması sayesinde sağlanmıştır. Nitekim, 1990-96 döneminde kamu kaynaklarının yüzde 54,5'i, Anadolu'da esas olarak pamuk ipliği üreten "küçük ve orta ölçekli işletmelere" tahsis edilmiş, 10 milyonluk İstanbul gibi nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı bölgeler ancak yüzde 46,6 almıştır (Ali Bayramoğlu, *Yeni Yüzyıl*, 02.09.1997. Bayramoğlu, TOBB'un (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) çıkarmakta olduğu *Forum* dergisinin Temmuz 1997 sayısında Mustafa Sönmez'in yayınladığı yazıdan alıntı yapmıştır).

64 MÜSİAD kısaltmasının bu bağlamda dikkatle seçilmiş olduğu söylenebilir. Buradaki M hernekadar "Müstakil'i temsil ediyorsa da, çok kimse bunu "Müslüman" olarak algılamaktadır.

65 *Sabah*, 13.07.1998. Şirket yetkilileri borçlarını ödemek için dört aylık bir ek süre talep etmişler ve sürenin sonunda da bu gerekçeyi ileri sürmüşlerdir. TURBAN yetkilileri,

"Anadolu Sermayesi"nin geleceği hakkında ne söylenebilir?

Teori ve pratik, İslami sermayenin bir-iki kuşak içinde "burjuvalaşacağını" bize söylemektedir. Profesör Erbakan'ın, babası gibi Versace çorap ve kravatlarına meraklı oğlu bir Mercedes CL 500 Coupe kullanmaktadır ve arabayı başka bir arabaya çarptığı zaman, yaşı tutmama nedeniyle ehliyesiz olduğu için, polis gelmeden önce hemen koruma polislerinden biri direksiyona geçmektedir.

En azından bir bölüm İslamcıların İslami sermayeden hayal kırıklığına uğradıkları söylenebilir. Örneğin Profesör Erbakan iktidara gelince, İslami açıdan çok önemli sayılan konularda muhalefette söylediğinin tam tersini yapmıştır: "Emperyalist Amerika"nın getirdiği Çekiç Güç'ün görev süresini uzatmış, "Siyonist" İsrail'le yeni bir askeri eğitim anlaşması imzalamış, Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmeye hazır olduğunu ilan etmiş, "haram" olan faizin yüksek tutulması politikasını uygulamaya devam etmiş, ılımlı bir parti olarak tanınmak amacıyla sağ kolu Abdullah Gül'ü ABD'ye yollamıştır.

Samimi bir İslamcının bana şöyle söylediğini aktarabilirim: "Kapitalistler gibi eğleniyorlar. Böyle düşün yapılır mı? Normal birer kapitalist olup çıktılar. Biz onların İslam kapitalistleri olmalarını beklerdik". Başını kapayan ve erkek eli sıkmayan bir öğrencimin, arabasını değiştirmek istediğinde, kendisine söz verdiği gibi bir Japon arabası değil yerli malı bir Fiat aldığı için babasına çok kızdığını anımsıyorum.

Son olarak, çok önemli bir gelişmeyi dile getirmek istiyorum. Refah'ın yerine geçen Fazilet Partisi, "Adil Düzen" sloganından vazgeçmiştir. Raporajı yapan gazeteci, Genel Başkan Recai Kutan'a, Prof. Erbakan'ın "Adil Düzen"de patronun fabrikasına devletin ortak olacağını söylediğini hatırlattığında Kutan gülmüş ve şöyle demiştir: "O bir fikir jimnastiği idi. Zaten Hoca da başbakan olunca bunu hayata geçirmek için hiçbir şey yapmadı... Adil Düzen kavramını kullanmıyoruz. Bu slogan artık yok, bıraktık. Çünkü Adil Düzen yanlış anlaşıyor"⁶⁶.

3) Küreselleşme:

Bu olgu, bütün dünyada ulusal devletler için yaptığı gibi, Türkiye'de de Kemalizm'in temellerini yavaş fakat sürekli biçimde tahrip etmektedir. Ekonomik olarak, devletçilik 1980'den itibaren ölmüştür ve onunla birlikte

şirketin işin başından beri mezarlık konusundan haberdar olduğunu, asıl sebebin satıştan sonra yatak fiyatlarında meydana gelen büyük düşüş olduğunu bildirmişlerdir. (Bilindiği gibi, Kapadokya'daki son Rum Ortodoks, burayı 1923'deki nüfus mübadelesi sırasında terk etmiştir).

66. Fatih Çekirge, *Sabah*, 11.07.1998.

milliyetçiliğin bütün mantalitesi de ölmektedir. 1930'lardan beri ilkokullarda ithalata karşı yerli ürünleri desteklemek için kutlanan Yerli Malı Haftası artık gülünç bir hale gelmiştir; öğrenciler sınıfa Çikita muz ve kiwi getirmektedir.

Türkiye'de küreselleşmenin getirdiği yeni düzenden en büyük yararı sağlayan iki grup bulunmaktadır:

a) "Köşe Dönücüler" ve Mafya:

Bu kategori Türkiye küreselleşmeyle tanışmadan önce yok gibiydi; bugün kural haline geldi. Günümüzde para ve bireysel çıkar "Özal gençliği"nin "yükselen değerler"inin başında geliyor. Özellikle Güneydoğudaki ilan edilmemiş savaş Türkiye'yi bir uyuşturucu kaçakçılığı cenneti yaptığından bu yana, mafya devlette kilit mevkileri işgal etti. Susurluk bunun şahıkasıdır.

Diğer yandan, bu kategori buradaki incelememizin dışındadır. Çünkü, tarihin her döneminde bireysel çıkar bireyler için çok önemli olmuştur ama, tarihte hiçbir tutunum ideolojisinin bireysel çıkarı YSO mevkiine koymadığı da ortadadır. Burada sözünü edişimin sebebi, her kaos döneminde olduğu gibi, küreselleşmenin getirdiği kaostan bu da bu kategoriye özellikle nemalandırılmış oluşuna işaret etmektir.

b) Büyük Burjuvazi:

Devletçilik, yani ekonomik milliyetçilik sayesinde doğan ve bugünkü haline gelen büyük burjuvazi artık ulusal sınırlar içinde kalırsa boğulacağını, mutlaka uluslararası kapitalizme eklemlenerek uluslararası pazara çıkması gerektiğini bilmektedir. Bu burjuvazinin temsilcisi TÜSİAD'dır (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği).

TÜSİAD'ı incelemek çok öğreticidir. Bu önemli kuruluş 1990'lara kadar son derece muhafazakârdı. 1970-80 arasında anti komünist güçleri ve hatta İslamcı ideolojiyle sarmalanmış pro-faşist güçleri desteklemiş, 1979'da verdiği tam sayfa gazete ilanlarıyla sosyal demokrat Ecevit hükümetinin düşürülmesinde önemli rol oynamıştır.

Aynı TÜSİAD, daha önce de belirtildiği gibi, daha 1990'da temel öğretimin 8 yıla çıkarılmasını isteyen bir Eğitim Raporu, 1997'de de "Türkiye'nin Demokratikleşme Perspektifleri" adlı son derece önemli bir Rapor yayımlayarak, Batı'nın istediği modern insan hakları ve özgürlüklerinden yana olduğunu en açık biçimde ortaya koydu. Bu Rapor ayrıca Kürtçe yasağının kaldırılmasını, İmam-Hatip okullarının sınırlanmasını, din derslerinin okullarda zorunlu olmamasını, hatta Genelkurmay Başkanlığının Batı demokrasilerinde olduğu gibi (şu anda olduğu gibi Başbakanlığa değil) Milli Savunma Bakanlığına bağlanmasını istiyordu.

Rapor, bekleneceği gibi, MÜSİAD tarafından "gereksiz ve zamansız" olduğu için sert biçimde eleştirildi⁶⁷. Büyük burjuvazinin sağ kesimlerinden de tepki aldı.

Bu derece cesur bir metin ortaya koyan Rapor'u TÜSİAD'ın solcu olmakla tanınan bir anayasa hukuku profesörüne (Bülent Tanör) yazdırmış olması çok önemli bir noktayı ortaya çıkarıyor: Türk büyük burjuvazisi, aynen Türk Silahlı Kuvvetleri gibi, artık komünizm paranoyasından kurtulmuştur. Aynı zamanda, küreselleşmenin üstyapısını (insan ve azınlık hakları ve demokrasi) kabul etmenin, küreselleşmenin altyapısına (uluslararası kapitalizm) eklenmenin ön koşulu olduğunu anlamıştır⁶⁸.

Konumuz açısından bir diğer önemli saptama da, çok önemli bir büyük burjuvazi kuruluşu olan TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) için yapılmalı. TİSK'in Genel Başkanı Refik Baydur bugün İslamcı hareketin en önde gelen karşıtlarından biridir. Aynı TİSK, daha önce de belirtildiği gibi (bkz. dipnot 37) 1982 yılında Anayasa'ya zorunlu din dersleri koydurmuştu.

VI- SONUÇ

Türkiye' "ulus inşası" sürecini tamamlayamadan, I. Evreden (feodalizm), 2. Evreye (kapitalizm) Kemalizmin yukarıdan devrimiyle geçtikten sonra, şimdi tekrar 1. Evreye, yani İslam'a mı dönüyor?

Bu sorunun cevabı "Hayır"dır.

Daha önce uzun uzun irdelediğimiz iki nedenle:

1) Kitleler her ne kadar İslamcı partilere önemli sayılabilecek oranda oy veriyorlarsa da, bunlar İslamcı oylar değildir; protesto oylarıdır. Bunlar, tamamlanamamış bir ulus inşası modelinde küreselleşmenin yarattığı fukaralık ve suistimal ortamına tepkidir; dinsel kılıflı bir tepki. Nitekim 1999 seçimlerinde Fazilet Partisinin oyları yükseleceğine düşmüştür. Bu oylar bu sefer de başka bir "protestocu" partiye, MHP'ye gitmiştir.

2) Belki daha da önemlisi, İslam'a geri dönüşe kesinlikle karşı olan sivil ve asker bürokrasinin yanı sıra, Türkiye'deki egemen sınıfın kuvvetli kanadı olan

67 *Yeni Yüzyıl*, 25.10.1997.

68 Bu makale baskıdayken, TÜSİAD'ın yine Prof. Tanör'e hazırlattığı "ikinci bir Demokrasi Raporu"nın son aşamasına vardığı haberleri çıktı. Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği Başkanı Bülent Atuk "Avrupa'da ve Amerika'da 'Made in Turkey' etiketli bir tişört giydirebilmek için bile olumlu bir ülke imajına ihtiyaç var" dedi. TOBB Başkanı Fuat Miras ise "[Demokratik anayasal değişikliklerin yapılmaması] ticaretin önündeki en büyük engel. Ticaret önemli derecede olumsuz etkileniyor. AB yardımlarından faydalanamıyoruz, dış kaynak gelmiyor, finans kuruluşları kredi açmıyor" diye konuştu. (*Milliyet*, 25.06.1999).

büyük burjuvazi de İslam'a yani geriye dönüşe kesinlikle karşıdır, çünkü uluslararası kapitalizme (küreselleşmeye) eklenmek istemektedir.

Zaten, burjuvazinin zayıf kanadı olan "Anadolu Sermayesi"nin İslamcılığı da esas olarak söylemdedir, özde değildir, çünkü bu sermaye de küreselleşmeye başlamıştır.

Kemalizm'in "Ulus" biçimindeki YSO'su gerçekten tehdit altındadır; ama bu tehdit İslam'dan değil, küreselleşmeden gelmektedir.